

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EĞİTİMİN BİR UNSURU OLARAK HİTİTLERDE
YAZI VE YAZI ALETLERİ**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. GÜNGÖR KARAUĞUZ**

**HAZIRLAYAN
Halil İbrahim ALTUNKAYA**

KONYA 2007

ÖZET

19. yüzyılda yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkan Hititoloji, Anadolu kültür medeniyetlerinin açıklanmasında önemli bir yer tutar. M.Ö. 2000 yılının başlarında Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Hititlerden günümüze yüzlerce çivi yazılı belge ulaşmıştır. Bu belgeler siyasi, tarihi, dini ve kültürel içeriklidir. Bu tez çalışmasında; Hitit hiyeroglif ve Hitit çivi yazısının kökenleri, Hititlerin Anadolu'da kullandıkları yazı ve Hitit yazısının sarayda nasıl yaygınlaştırıldığı, eğitimde nasıl kullanıldığı, yazıyı yazarken kullandıkları araç gereçlerin özellikleri ve işlevleri araştırılmıştır.

Ayrıca, M.Ö. 3000 yılında Mezopotamya'da büyük bir uygarlık kurmuş olan Sümerlerden Hitit toplumuna intikal eden çivi yazısının bu dönem Anadolu Medeniyetlerine olan katkıları ve Hitit çivi yazısının 21.yy. modern dünyasına olan etkileri incelenmiştir.

Böylece şimdiye kadar toplu olarak ele alınıp değerlendirilmeyen yazının geçmişten günümüze dünya toplumları üzerindeki etkilerinin ne olduğu, eskiçağ toplumları üzerinde çivi yazısının medeniyetin gelişmesinde ne gibi roller oynadığı incelenerek modern dünya uygarlığının aldığı mesafe vurgulanmış ve Anadolu tarihinin karanlıkta kalmış önemli bilgileri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hititlerin yüzyıllar içerisinde yazıda göstermiş oldukları aşamalar gösterilmiştir. Hitit tabletlerinin yazıcısı olan Hitit kâtiplerinin tabletleri nasıl oluşturduğu, bu tabletlerin hangi anlayışla yazıldığı üzerinde durulmuştur. Günümüzde Hititçenin nasıl çözüldüğü, Hitit tarihi hakkındaki kaynakların neler olduğu belirtilmiştir.

ABSTRACT

Hittitology comes into being as a new science branch in 19. Century is very important for description of Anatolian culture. A lot of cuneiform writing documents were remained from Hittite that had found in Anatolian beings of B.C. 2000 years. These documents contain political, historical, cultural and religion information. In this study, Hittite origins of hieroglyphic and Hittite cuneiform writing, how Hittite bring writing to Anatolian, how Hittite writing become widespread in community, how used in education, writing tools specification and function is researched.

Beside contributions of cuneiform writing transferred from Sumerian found a big civilization in Mesopotamia in B.C. 3000 year to Hittite and effects of Hittite cuneiform writing to 21Century modern world is examined.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
GİRİŞ.....	III
1. HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ.....	
1.1. Hititlerin Kökeni	8
1.2. Hitit Adının Kökeni.....	8
1.3. Hitit Devleti.....	9
2. YAZININ TARİHİ GELİŞİMİ VE EĞİTİME ETKİSİ.....	
2.1. Sümerce.....	20
2.2. Akkatça	24
2.3. Babilce.....	25
2.4. Elamca.....	26
3. HİTİT UYGARLIĞINDA YAZI.....	28
3.1. Hitit Çivi Yazısı.....	29
3.2. Hitit Resim Yazısı.....	34
4. HİTİT DÖNEMİNDE KULLANILAN YAZI ALETLERİ VE İŞLEVİ	
4.1. Hitit Katipleri.....	37
4.2. Yazı Aletleri ve Kullanım şekilleri.....	40
4.3. Kil Tabletler.....	40
4.4. Bronz Tablet	41
4.5. Gümüş ve Altın Tabletler.....	42
4.6. Tahta Tabletler.....	42
4.7. Balmumu Tabletler.....	43
4.8. Kalemler.....	45
4.9. Zarflar.....	45
4.10. Mühürler.....	46
5. SONUÇ.....	47
KAYNAKÇA	49
LEVHALAR.....	53

ÖNSÖZ

İnsanlık yüzyıllar boyunca geçirdiği aşamaları sözlü bir şekilde kuşaktan kuşağa aktararak zaman içinde mağara duvar resimlerinden, hesap yaptığı işaretlere oradan da yeni bir kültür dairesinin içine girerek medeniyet tarihinde yeni bir sayfa açmıştır.

Tarih yazıyla başlar, tezi her zaman söylenegelen ama neticede doğru olan bir sözdür. Yazının bulunuşu kültür tarihi için olduğu kadar eğitim tarihi ve dolayısıyla da insanlık için büyük yararlar sağlamış, insanlık kat ettiği ilerlemeyi sağlıklı bir biçimde kayıt altına alarak Kültür aktarımını başarıyla yapabilmiştir. Yazı sayesinde birçok medeniyet tabletler arasından tanınma olanağına kavuşmuştur. Özellikle 19.yüzyılda araştırmacılar tabletlerdeki yazıların birbirinden farklı karakterler taşıdığına farkına vararak bu yazıların çözümü yolunda büyük gayret göstermişlerdir. Bu gayretler meyvelerini vermiş, yazılar çözülerek bugün ki yaşayan dillere çevrilmiştir. Gerek Hiyeroglif gerekse de çivi yazılı belgeler binlerce yıllık uygarlık tarihinin aydınlatılmasına ışık tutmuşlar, dünü bugüne kavuşturmuşlardır.

Anadolu'da yazı, Asur tüccarları sayesinde Kültepe'de çivi yazısı şeklinde görülürken Hititler bu yazının yaratıcıları olan Sümer çivi yazısına benzeyen Hitit çivi yazısını ve Hiyeroglif yazısını Anadolu'da kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle kesintiye uğramadan Hititler kendi devirlerini aydınlattıkları kadar Anadolu tarihini de aydınlatmışlardır.

Bu çalışmada önce kaynakların isimlerine ulaşılmış, daha sonra Ankara ve İstanbul kütüphanelerindeki kaynaklar taranmıştır. Mevcut bilgiler ışığında günümüze kadar gelen Hitit yazılı kaynaklarının Anadolu kültür tarihine bıraktıkları derin izler incelenmiştir. Bu tez çalışmasında yardımlarını ve emeğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Güngör Karauğuz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Halil İbrahim ALTUNKAYA

Konya 2007

GİRİŞ

Charles Felix Marie Texier adında bir Fransız araştırmacı 19. yüzyıl başında Anadolu'da antik bir kent olan Tavium'u arıyordu. Kızılırmak çevresini gezerken birden Boğazköy'de yıkık harabelerle karşılaşır. Bir anlam veremez. Ancak araştırmalarına devam eder. 1839 da gözlemlerini "Description de la Mineure –Küçük Asya Üzerine- adlı eserinde yayımlar.

C. Texier'den sonra Hamilton,Boğazköy'e gitmiş ardından da Alacahöyük'de küçük bir ören yeri bulmuştur. Alman K. Human Yazılıkaya kabartmalarının kalıplarını çıkartır. Bununla da yetinmemiş Boğazköy ören alanının planını da yapmıştır. 1887'de Perrot, Histoire de L'Art Dans L'Antiquite –Antikçağ Sanat Tarihi-adlı eserinde bütün Anadolu keşiflerinin bilgilerini derleyip toparlamıştır.

W. Wright, Suriye'de daha önceden araştırmacılar tarafından keşfedilmiş Hama taşları diye bilinen taşların kalıplarını çıkararak British Museum'a gönderir. Yine British Museum'da görevli W.H. Skeene, G. Smith, Fırat kıyısında Karkamış kazılarıyla esrarengiz işaretler taşıyan figürler ortaya çıkarırlar.

Bütün bu keşiflerde bulunan malzemelerin taşıdıkları işaretler büyük benzerlikler taşıyordu. Gerek Anadolu gerekse Suriye'deki buluntuların ortak bir geçmişi olabilirdi.

1879 yılında bir İngiliz arkeolog olan A. H. Sayce bu buluntuların Tivratta adı geçen Hititler olduğu tezini ortaya attı. 1879 yılında yayınladığı "Küçük Asya'da Hititler" adlı makalesiyle konuyu gündeme taşıdı.

Bunu W. Wright'ın "Hititlerin Büyük İmparatorluğu" adlı kitap izledi. Tell-el Amarna'da keşfedilen Amarna arşivi 1892 yıllarında İngiliz arkeolog W. F. Petrie tarafından gün ışığına çıkarıldı.

Amarna arşiviyle Hitit Devleti'nin varlığı Mısır, Hitit yazışmalarıyla kesin şekilde ortaya çıktı.

1906 yılında H. Winckler'in Boğazköy kazısıyla ortaya çıkan Hattuşa Devlet Arşivi Hitit tarihinin aydınlatılmasında büyük bir rol üstlendi.

Bu çivi yazılı belgelerin anlaşılmasını sağlayan ise Çek asıllı F. Hrozny oldu.

Bu tezde Anadolu medeniyetini oluşturan unsurlardan biri olan Hititlerin, Anadolu'da hangi yazıyı nasıl kullandıkları, eğitime yazıyı nasıl aktardıkları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla M.Ö. 2000 yılının başlarında ortaya çıkan Hititlerin Anadolu tarihinin önemli bir kesitini, yaklaşık 1100 yıllık bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen kültürel, dini, siyasi olayları yazıyla nasıl anlattıkları, kullandıkları yazı aletlerini, bu araçların nerelerde buldukları ve nasıl ortaya çıkarıldıkları tezimizin başlıca konusu olmuştur. Bunların bugün ki dünya da nasıl anlaşıldığı, kimlerin bu çalışmalarda görev aldığı da belirtilmiştir. Hititlerin bu yazıyı eğitimde nasıl kullandığı, yazıyı kullananların Hitit sarayında nasıl bir yere sahip olduğu da yine kaynaklara dayanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda yöntem olarak da önce mevcut kaynak taramaları yapılmış, varolan kaynaklar Konya, Ankara ve İstanbul kütüphanelerinde araştırılıp, mevcut bilgilere tezimizde yer verilmiştir. Ancak konunun arkeoloji alanına da girmesi, tezi kaynaklar ve mevcut buluntularla sınırlandırmıştır. Yine de Sümerlerden günümüze Mezopotamya yazısının Hititler vasıtasıyla Anadolu tarihindeki yeri irdelenmiş, yazının tarihi seyri içerisinde Hitit yazısının Fenike yazısına kadar olan gelişimi incelenmiştir.

Tezimizin I. bölümünde Hitit Siyasi tarihi anlatılmıştır. I. Hattuşili ile başlayan Hitit tarihi hakkında genel bilgiler verilmiş, I. Şuppiluliuma zamanındaki Hititlerin Ön Asya uygarlığının en güçlü varlığı haline nasıl bir süreç izleyerek geldikleri ve nasıl bir yıkımla tarih sahnesinden çekildikleri konu edilmiştir.

II. bölümde ise yazının tarihi ve eğitime etkisi, Sümerlerin yazıyı buluşundan başlayarak Akkatça, Babilce ve Elam yazıları üzerinde durulmuştur. Bu yazıların birbiriyle nasıl etkileşim halinde oldukları, nerelerde buldukları tarihteki yerleri anlatılmıştır.

III. bölümde ise Hitit Kültürünü günümüze kadar taşıyan ve sağlıklı bilgiler veren Hitit yazılı kaynaklarının temeli olan Hitit çivi yazısı önemli ayrıntılarıyla irdelenmiştir. Bu yazıya ait örnekler verilerek konu anlatılmıştır.

IV. bölüm Hititlerin kullandıkları yazıların şekillenmesine yarayan, vesile olan araç ve gereçlerin dökümü yapılarak işlevleri belirtilmiştir. Bu araçların hangi tür özellikler taşıdığı nasıl kullanıldıklarıyla ilgili bilgiler konu edilmiştir.

V. bölüm ise eğitimin bir unsuru olarak Hititlerde yazı ve yazı aletleri konusunun önemli yanlarının vurgulandığı sonuç bölümüdür.

BÖLÜM I

HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1 Hititlerin Kökeni

Hititlerin kesin olarak nerden geldikleri belirlenememekle birlikte onların Anadolu'ya geliş öyküleri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.¹

Hititler, Anadolu'ya bir görüşe göre Kafkaslardan bir görüşe göre ise Boğazlar üzerinden gelmişlerdir. Hititlerin Kuzey Suriye üzerinden Anadolu'ya geldikleri kadar, onların Orta Anadolu'nun yerlisi bir millet olabileceği üzerinde de durulmaktadır.²

Hititlerin kullandıkları dilin kelime hazinesinin içinde Sümerce, Hurrice, Akkatça, Hattice ile birlikte Anadolu'nun yerli kavimlerinden geçen birçok sözcüğe rastlanması Hititlerin, Anadolu'nun yerlisi bir kavim gibi Anadolu da çok uzun süre diğer kavimlerle iç içe yaşayıp kaynaştığını gösterir.³

Hititçe Hint-Avrupa kökenli bir dil olsa da çok fazla yabancı kelime aldığı için yabancılaşmış, fakat bu durum Hitit dilinin yapısını değiştirmemiştir.⁴

Gerek dil tetkikleri gerekse kültür etkileşimi hakkındaki bilgiler, Hititlerin, Anadolu da yaşayan kavimlerle kaynaşarak karma bir medeniyet meydana getirdikleri sonucuna ulaşmamızı sağlıyor.⁵

1.2. Hitit Adının Kökeni

Tevrat'ta Hitit adına İbranice Hitti, Hittim, Hethaeus, Hethai olarak rastlarız. Asur kaynaklarında Hattu olarak geçen bölge güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesidir. Tevrat'ta da bu durum böyledir.⁶

¹ Memiş,, 1995,35.

² Memiş, 1995,35.

³ Memiş, 1995,35.

⁴ Ünal, 2002,58.

⁵ Memiş ,1995,36.

Tevrat'ta Hititler, kadınlar ve arazi konularıyla geçmektedirler. Fakat belirtmek gerekir ki, Tevrat 'ta geçen Hititlerin M.Ö. 1200'lerden sonra kurulan Geç Hitit devletleri olduğudur.⁷

Mısır kaynaklarında da Mısırlıların Heta ile yapılan savaşlardan söz ederler.Mısır hiyerogliflerinde sesli harf bulunmadığından “Heta” kavramı “ht” olarak geçer.⁸

Tevrat'ta geçen Hittim'i Martin Luther,Hethit olarak Almancaya aktarırken,İngilizce çevirisi Hittiter oldu.Fransızlar Hetheen olarak çevirdilerse de bugün Hittites olarak kabul ederler.⁹

Hitit dünyasını keşfedenler bu millete bu adı vermişlerdir. Fakat Hitit adını taşıyan bu millet hiçbir zaman kendisini bu şekilde adlandırmamış, kendilerine Nesice(Neşaumnili) konuşanlar, oturdukları Anadolu'ya da Hatti Ülkesi demişlerdir.¹⁰

1.3. Hitit Devleti

Hatti dilinde “Labarna” unvanını ilk taşıyan ve Hititlerin ilk kurucusu sayılan I. Hattuşili'dir. “Labarna” Hatti dilinde hükümdar anlamına gelmektedir.¹¹

Hattuşa devlet arşivinde bulunan I. Hattuşili'ye ait olduğu anlaşılan vasiyet namesi günümüze ışık tutan bilgiler vermektedir. I. Hattuşili dönemini anlatan diğer vesikalar Telepinu fermanıyla Boğazköy'de bulunan ve I. Hattuşili dönemini anlatan anallerdir.¹²

I. Hattuşili, tarihi belgelerden anlaşıldığına göre saltanatın ilk yıllarını Kuşşara'da geçirmiştir. Daha sonra bu hükümdar Hattilere ait olan Hattuşa şehrine yerleşmiş, kendisine de Hattuşili denmiştir.¹³ I.Hattuşili zamanında Anadolu'da Hurri istilası hüküm sürerken, hükümdar Arzawa ve Halep seferleriyle hem Hurri saldırılarına karşı koyup mücadele etmiş, hem de devletin ekonomisini geliştirmiştir.¹⁴

⁶ Ünal, 2002 ,31.

⁷ Ünal, 2002,31.

⁸ Ceram, 1999,25.

⁹ Ceram,1999,24.

¹⁰Memiş, 2000,49.

¹¹ Ünal, 2002,66.

¹² Memiş, 1995,74-75.

¹³ Ünal, 2002,66.

¹⁴ Memiş,1995, 76.

I. Hattuşili askeri seferleri Kuzey Suriye ve isyan eden beyler ve şehirleri üzerine yaparken, işgal edilen topraklara Hititleri yerleştirerek, kolonizasyon faaliyetlerini yerine getirdi. Bu durumu özetleyen bilgi Telepinu metninde şöyle anlatılır:

“Büyük Kral, Tabarna Telepinu şöyle söyler: Bir zamanlar Labarna Büyük Kraldı. O dönemlerde, çocukları, kardeşleri, akrabası kendi kanından olanları ve askerleri çevresinde toplanmışlardı. Ve ülke küçüktü, ama her nereye akın etti ise düşman ülkesine güçlü bir kolla egemen oldu. Ve o ülkeyi yok etti. Onları (kendi ülkesini) denizin komşusu yaptı. Her seferden geri geldiğinde, oğullarının her biri bir ülkeye giderdi. Bunlar Hupışna, Tuwanuva (Tyoma= Niğde), Nenaşsa, Landa, Zallara, Puruşhanda, Luşna kentlerini idare ediyorlardı; büyük kentler bunların eline verilmişti. Arkasından Hattuşili hüküm sürdü, onunda çocukları, kardeşleri, akrabası, kendi kanından olanları ve askerleri çevresinde toplanmışlardı. Her nereye akın etti ise düşman ülkesine güçlü bir kolla egemen oldu ve o ülkeyi yok etti. Onları (kendi ülkesini) denizin komşusu yaptı. Ancak prensin adamları baş kaldırıncaya, evleri yıkmaya, efendilerine ihanet etmeye ve onların kanlarını dökmeye başladılar.”¹⁵

Hititler kuruldukları bu dönemlerde Mezopotamya ve Kuzey Suriye uygarlıklarının zenginliklerini biliyorlardı. I. Hattuşili bu yönde harekete geçerken Akdeniz ticareti için önemli olan Walma’yı (Antalya- Elmalı) topraklarına katarken Halep üzerine de giderek Halep şehrini de ele geçirdi. Böylelikle Kuzey Suriye – Akdeniz bağlantısı sağlanmış oluyordu.¹⁶ Öte yandan Hititler, Kuzey Suriye ve Hurrilere karşı yaptıkları seferlerde buradaki uygarlıklardan etkilendiler.

Öyle ki Babil çivi yazısı o dönemde Anadolu’ya getirilmişti. Dili Akkatça olarak yazılıyordu.¹⁷

I. Hattuşili’nin ne zaman ve ne şekilde öldüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. I. Hattuşili, tarihe geçen vasiyetnamesiyle halef olarak I. Murşili’yi tayin etti.

¹⁵ Akurgal, 2000, 57.

¹⁶ Memiş, 1995, 76.

¹⁷ Akurgal, 2000, 58.

I. Murşili Dönemi

I.Murşili, I.Hattuşili'nin evlat edinilen torunudur. Velihtlıktan azledilen Prens Huzzia'nın yerine o Hitit tahtına oturmuştur. I.Murşili ile ilgili bilgiler Telepinuş metninde şöyle geçer:

“Murşili, Hattuşa'da egemen olduğu sürede onun çocukları, kardeşleri, akrabası, kendi kanından olanları ve askerleri çevresinde toplanmışlardı ve düşman ülkesini güçlü kolla dizginledi. Kendi ülkesini denizin komşusu yaptı.

Ve Halpa(Halep) üzerine yürüdü ve Halpa'yı yakıp yıktı. Halpa'dan aldığı tutsakları ve onların mallarını Hattuşa'ya getirdi. Ondan sonra Babil'e yürüdü ve Babil'i yakıp yıktı. Hurrilere de saldırdı ve Babil'den aldığı tutsaklarla onların mallarını Hattuşa'ya götürdü. Ve Hantili(sarayda) içki sunucu başıydı. Karısı Harapşili Murşili'nin kız kardeşi idi. Zidanta Hantili'ye yanaştı ve bunlar kötü bir iş yaptılar. Murşili'yi öldürdüler ve böylece kan akıttılar.”¹⁸

I.Murşili Babil seferi dönüşünde, Babil'in baş tanrısı Marduk'u bile yanında taşımıştır.¹⁹ Babil'den birçok sanatkâr, usta ve mimar Hattuşa'ya getirildi.²⁰

Babil seferinden sonra I. Murşili Telepinuş metninden öğrenildiğine göre eniştesi olan Hantili ve onun kayınbiraderi olan Zidanta tarafından öldürüldü.²¹

I. Hantili Dönemi

Bu kral hakkında Telepinuş metninden öğrenildiğine göre bu devrin çeşitli karışıklıklarla geçmiş olduğudur. Hurri saldırıları artmış ve bu saldırılardan birinde kraliçe Harapşili ve oğullarından biri Şugzia şehrine götürülüp öldürülmüşlerdir. Bazı Suriye şehirleri ve kaleleri Hurrilerin eline geçmiştir.²²

I. Hantili de tıpkı selefi I.Murşili gibi öldürülmüş, kendi öz oğlu ve Zidanta bu işlemi gerçekleştirmekten çekinmemişlerdir.

¹⁸ Akurgal, 2000, 58.

¹⁹ Ünal, 2002, 70.

²⁰ Memiş, 1995, 78.

²¹ Akurgal, 2000, 64.

²² Memiş, 1995, 79.

I.Zidanta Dönemi

Bu kral selefleri olan I.Murşili ve I.Hantili'nin öldürülmesinde etkili olurken, onun döneminde Hurri saldırılarının devam ettiğini, Çukurova'nın Hurrilerin eline geçip Zidanta'nın da Kizzuvatna krallığı ile de anlaşma yapmak zorunda kaldığı bir gerçektir.²³ Bu kral tıpkı selefleri olan krallar gibi kendi oğlu tarafından öldürülmüştür.²⁴

Ammuna babasını öldürüp tahtta geçti. Telepinu metninde bu olay şöyle anlatılır:

*...ve Zidanta kral oldu ve o zaman tanrılar Pişeni'nin kanının hesabını sordular; ve tanrılar Ammuna'yı kendi oğlunu kendisine düşman yaptılar ve o babası Zidanta'yı öldürdü.*²⁵

Bu kral döneminde büyük bir kıtlık hüküm sürmüştür.

Ammunaş'tan sonra gelen I.Huzzia'nın hakkında ise bilgiler azdır.

Telepinu Dönemi

Bu kral döneminde veraset sistemi değiştirilmiştir. Bu durum Telepinuş metninde şöyle geçmiştir.

*“Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur.Eğer birinci sıradan bir prens yoksa ikinci sıradan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu, bir oğlan mevcut değilse bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir; onun kocası kral olur.”*²⁶

Telepinu tahtı ele geçirip iktidar üzerindeki hak sahiplerini sürgüne göndererek kendi durumunu sağlamlaştırırken kendinden sonra gelecek olanları da düşünmüştür. Kendinden önceki birkaç kralın saray entrikaları sonucu öldürüldüğünü görmesi tahta çıkmayı düzenleyen yasaları oluşturmasına sebep oldu. Telepinu metninde şu satırlar konu hakkında bizi aydınlatmaktadır:

“...soylular yeniden tahta bağlılıkta birleşmelidir. Kralın ya da oğullarından birinin davranışından hoşnut değillerse, bunu düzeltmek için yasal yollara başvurmalı, kendileri

²³ Karauğuz, 2002, 257.

²⁴ Memiş, 1995, 80.

²⁵ Akurgal, 2000 , 66.

²⁶ Akurgal 2000, 67.

karar verip herhangi bir suç işlenmekten kaçınmalıdırlar. Suç işleyenleri cezalandıracak en yüce mahkeme pankuş ya da bütün yurttaşlar olmalıdır.”²⁷

Telepinu'nun, bu şekilde meydana getirdiği, vaaz ettiği yasalara Hititlerin son dönemlerine kadar uyulduğu görülür. Telepinu, bu yasayı çıkartarak ülkeyi zayıflatan, iç kargaşaya sürükleyen taht kavgalarını önledi. Kendi krallığını güvence altına alırken yargı yetkisini ise bir çeşit soylular meclisi olan pankuş'a bıraktı.

Hitit yasaları onun döneminde yazılı hale getirildi. Bu yapılırken Babil ve Asur yasalarından yararlanılsa da suça göre cezalardaki farklı yorumlar, her şeyden önce Mezopotamya'daki diğer kanunlara göre daha yumuşak kaldığı söylenebilir.²⁸

Telepinu, uzak seferlere girişmedi. Arzawa ve Suriye dahil Toros Dağlarının ötesinde kalan yerler Hitit toprakları dışına çıktı, durum iyi değildi. Telepinu, Kizzuwatna kralı İşputahşu ile anlaşma yapmak zorunda kaldı.²⁹ Bu Hititlerin imzaladıkları ilk antlaşmadır. Bu anlaşmanın metni günümüze kadar ulaşmadığından muhtevası hakkında bir fikir edinemiyoruz.³⁰

Telepinu Eski Krallık döneminin son hükümdarı diye bilinir. Telepinu'dan sonra gelen eski krallık döneminin Kralları hakkındaki bilgiler kesin değildir.³¹

II. Tuthaliye Dönemi

Hurriler muhtemelen Zağros Dağları üzerinden gelen Hint Avrupalı bir kavim olan Mitannilerin öncülüğünde Kuzey Suriye'yi ele geçirdiler. Halep bir süre Mitannilerin elinde kaldı.

Aynı dönemlerde Hititlerin batı sınırında da işler iyi değildi. Ahiyavva kralı Attarissiya Arzawa'nın kentlerinin birçoğunu ele geçirdi. Attarissiya'dan kaçan Madduwatta isimli biri Hitit ülkesine sığındı.

Gaşkalar ise bu dönemde Hititleri devamlı düzenledikleri seferlerle zor durumda bırakıyorlardı.³²

²⁷ Lloyd, 2003, 35.

²⁸ Ceram, 1999, 88.

²⁹ Karauğuz, 2002,257.

³⁰ Gurney, 2001,32.

³¹ Gurney, 2001,32.

Böyle bir dönemde II. Tuthalya Hititlerin başına geçti. Bütün bu zorluklarla baş etmek zorundaydı. Kaybedilmiş kraliyet topraklarının geri alınması için harekete geçti. II. Tuthalya'nın yıllıklarından öğrenildiğine göre Assuva(Balıkesir-Bursa-Çanakkale) kralının yenilgiye uğratıldığı aynı belgede yine İşşuva memleketinin (Malatya civarı) ele geçirildiği yazılıdır.³³

Kuzey Suriye hâkimiyeti için bu dönemde Hititlerle Mitannilerin mücadele halinde oldukları görülüyor. Mitannilerle Mısırlılar arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Mitannilerin başındaki I.Artatama ile Mısır firavunu IV. Tutmosis arasındaki ilişkiler bir anlaşma ile sınırlı kalmamış,I.Artatama kızını IV. Tutmosis'e gelin olarak göndererek akrabalık bağı kurmuş ve böylelikle Mitanniler gücünü, Hititlere karşı arttırmıştır. Yine bu dönemde bölgede olan Hititlere bağlı olan bazı prenslikler, vasal beyler Mitanni tarafına geçmiştir.³⁴

II.Tuthalya, Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenleyerek Mitannileri yenerek Halep'i tahrip ettiği de yine kayıtlarda geçmektedir.³⁵

II.Tuthalya yine bu dönemde batıya da bir sefer düzenleyerek Ahhiyava kralı Attarissiya'yı yenilgiye uğrattı. Zapt edilen memleketleri kendisine sığınan ve daha önce vasal krallık verilen Madduwatta kontrol edecekti. Ama yine de gelişen olaylar, Hitit hakimiyetinin Batı Anadolu'da zaafa düştüğünü gösterirken, Ahhiyawa, Aşşuva ve Harriyati krallıkları bölgeye hakim duruma geldiler.³⁶

II.Tuthalya Döneminde Hititler, yeniden güçlendiler. Yazılı kaynaklarda II.Tuthalya, I.Hattuşili, I.Murşili, I.Şuppiluliuma gibi büyük Hitit krallarıyla birlikte anılır. Onunla birlikte başa geçen sülale zamanında Hititler en başarılı en parlak dönemlerini yaşamışlardır.³⁷

Halefi I. Arnuvanda zamanında ise Kaşkalar kuzeyde bulunan birçok Hitit kentini istilâ etti. Ahhiyawa Krallığı ile anlaşılan Madduwatta faaliyetlerini artırarak Arzawa'nın tamamını işgal etti.³⁸

³² Gurney, 2001,33.

³³ Memiş, 1995, 86.

³⁴ Memiş, 1995, 84.

³⁵ Gurney, 2001, 33.

³⁶ Memiş, 1995, 85.

³⁷ Akurgal, 2000, 70.

³⁸ Gurney, 2001, 34.

III. Tuthalya dönemimde durum gittikçe kötüleşiyordu. Ülkenin içinde bulunduğu durumu gören devletin ileri gelenleri ve o günkü komutan olan I.Şuppiluliuma, yasalara aykırı da olsa III. Tuthalya'yı öldürerek Hitit tahtını ele geçirdi.³⁹

I. Şuppiluliuma Dönemi

I.Şuppiluliuma ilk önce başkent dış surlarını, dev duvarları yaptırdı. Başkent onun döneminde daha büyük ve gösterilişliydi.

Son dönemlerde iyi gitmeyen ve elden çıkmış olan Kuzey Suriye hâkimiyetini yeniden sağlama yoluna gitti. Burada karşısında amansız düşmanları Mitanniler vardı. Mitanniler üzerine yaptığı ilk seferde başarısız olan Şuppiluliuma vazgeçmedi. Düşmanı Mitannilerin hiç beklemediği bir şekilde ana savunma hattı olan Kuzey Suriye üzerinden değil de, Fırat nehrini geçerek, İşuwa'yı alarak aniden Mitannilerin başkenti olan Waşşukanni'ye yürüdü.Şehir direnemedi ve düştü. Şuppiluliuma şehre girerek kenti yağmaladı. Kuzey Suriye'deki kentlere, küçük beyliklere boyun eğdirdi.⁴⁰

Bu sıralarda Mısır firavunu IV. Amenofis, "Atonisme" denilen bir yeni dinle uğraşıyordu.Bu yeni dinin inşası ile ilgilenen IV.Amenofis, dış siyasete gereken önemi vermemişti.⁴¹

Şuppiluliuma, Şam'a Abina yakınlarına kadar ilerledi. Mısırlılara bağlı olan Kadeş kenti Hitit saldırısına karşı dirense de bu şehirde Hititlerin eline geçti. Hititler Asi Nehri'ni geçmezken Lübnan'ı kendine sınır haline getirdi.⁴²

Bazı sebeplerden ötürü Şuppiluliuma başkente geri döndü. Mitanni devleti ve kralı Tuşratta yenilgiye uğratılamamıştı. Şuppiluliuma bundan başka Gaşkalar üzerine seferler düzenlerken, Batı Anadolu'da da Arzawa diyarına girmiş, Kizzuwatna, Hayaşa krallıklarıyla da anlaşma yapmıştı.⁴³

Hitit kralı Anadolu'da durumu kontrol altına alırken Mitanni devletinin içi kaynıyordu. Hitit saldırısı karşısında Mısırdan yardım isteyen Mitanniler bir karşılık

³⁹ Memiş, 1995, 98.

⁴⁰ Lloyd, 2003, 38.

⁴¹ Memiş, 1997, 184.

⁴² Lloyd, 2003, 38.

⁴³ Karauğuz, 2002, 42-70,149-151.

bulamamışlardı. Kral Tuşratta'yı bir suikastle ortadan kaldıran bir grup, oğlu Artatama'yı Mitanni tahtının başına geçirdiler. Mitanniler, Mısırlılara güvenmiyorlardı. Kendileri yardım istedikleri halde Mısır, Hitit saldırısı karşısında Mitanniler'e yardım etmemişti. Bu yüzden Mitanni kralı, Asurlularla ilişkileri geliştirdi. I.Şuppiluliuma, yarım bıraktığı işi tamamlamak için Karkamış önlerine geldi. Karkamış bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Şuppiluliuma oğlu olan Piyyaşili'yi Karkamış'a kral olarak bırakırken diğer oğlu Telepinu'yu Halep'e kral olarak tayin etti. Dahası kendine sığınan Tuşratta'nın oğullarından birini Karkamış kralı Piyyaşili'nin yanına vererek Waşşukkani üzerine sefere gönderdi. Sefer başarılı oldu. Waşşukkani ele geçirilip Tuşratta'nın oğlu Hititlere bağlı bir kral olarak başa geçirildi.⁴⁴

Ancak bu krallık Asurlularla Hititler arasında bir tampon devlet de olsa Asurluların ilerleyişine engel olamadı.

Bu olaylar yaşanırken çok ilginç bir durum ortaya çıktı.

Kocasını kaybeden firavunun dul karısı Şuppiluliuma'nın ününü duymuş ve ona bir mektup yazmıştı. Mektupta şöyle diyordu:

*“Kocam öldü, oğlum da yok. Dediklerine göre çok oğlum varmış; birini bana verebilirsin, o benim kocam olsun. Kölelerimden birini kendime koca olarak almak istemiyorum. Kocam olmalarına gönlüm razı değil.”*⁴⁵

Böyle söylüyordu Mısır Kraliçesi, fakat durum şaşırtıcı olduğundan, Şuppiluliuma, durumu tetkik için Mısır'a elçiler gönderdi. Elçiler, Mısır kraliçesinden ikinci bir mektup getirdiler. Mektupta Mısır kraliçesi şöyle diyordu:

*“Niçin, “beni kandırıyorlar”, diyorsun? Eğer bir oğlum olmuş olsaydı, bir yabancıya kendimin sıkıntısını açar mıydım? Böyle konuşmakla beni aşağıladın. Kocam olan kişi ölmüştür. Ve hiç oğlum yok. Asla kendi tebaamdan birini almam ve kendisi ile evlenmem. Senden başka kimseye yazmadım. Herkes senin birçok oğlum olduğunu söylüyor; birini bana ver ki kocam olsun.”*⁴⁶

⁴⁴ Gurney, 2001,36-37.

⁴⁵ Lloyd, 2003, 39.

⁴⁶ Gurney, 2001, 36.

Şuppiluliuma durumu değerlendirdi ve oğlunun birini Mısır'a gönderdi. Fakat bu sırada Mısır milliyetçileri tarafından Mısır'a varmadan öldürtüldü.⁴⁷

Bu olaydan etkilenen Şuppiluliuma Mısır'a karşı intikam seferi düzenlemiş ve Mısır hudut şehirlerini tahrip ederek beraberinde birçok esiri Hitit ülkesine getirmişti. Ancak getirilen esirlerdeki veba, bütün Hititleri etkilemiş, I. Şuppiluliuma , çıktığı bir Kaşka seferi esnasında vebadan ölmüştü. Onun hemen ardından gelen II.Arnuvanda da bir yıl sonra vebadan ölmüştü.⁴⁸

Bütün bu olayları anlatan vesikalar II. Murşili tarafından yazdırılmış olan Veba duaları metinleri ve Şuppiluliuma'nın kahramanlıklarını anlatan tablet vesikalarıdır.⁴⁹

II. Murşili Dönemi

Bu dönemde Asurlular bir tampon devlet haline gelmiş olan Mitannileri ilhak etti. Karkamış kralı onun Piyaşşili Kummani'ye bir dini törene katılmak için gelirken ölmesi üzerine, Karkamış kenti bağımsızlık için ayaklandı.⁵⁰

Yine Arzawa bu dönemde Hititlere baş kaldırmış ve hatta Mısırlılarla dostluk ilişkileri geliştirerek yazışmalarda bulunmaktan geri durmuyordu. Kaşkalar her zamanki gibi yine hareketliydi. Kral II. Murşili iktidarı süresince bütün bunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Arzawa üzerine sefere çıktı. Arzawa'yı yerle bir etti. Arzawa ülkesinin başına Hitit prensesleriyle evlenmiş, Hititlere yakın beyler iş başına getirildi. Kaşkalar üzerine kral II.Murşili tam on sefer düzenledi. Ama burada yerleşik güçlü bir muhatap olmadığından, ne zaman Hititler zaafa düşse Kaşkalar saldırıya geçiyorlardı. Karkamış'ın isyanında II. Murşili ordusunu alarak Fırat kıyılarında, Suriye'de görünmesi ayaklananlar üzerinde etkili oldu ve bölge yeniden itaat altına alındı.⁵¹

II.Murşili öldükten sonra yerine oğlu II. Muwattali geçti.

II. Muvattali döneminde Mısır, yeniden Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz'de otorite kurmak istiyordu. Bunun yanı sıra II. Muwattali kardeşi Hattuşili ile bir türlü geçinmiyordu. Mısır tehlikesinin baş göstermesi üzerine Hattuşa'yı kardeşine bırakarak Tarhuntaş kentine

⁴⁷ Lloyd, 2003, 40.

⁴⁸ Memiş, 1995, 96-97.

⁴⁹ Memiş, 1995, 90.

⁵⁰ Lloyd, 2003, 40-41.

⁵¹ Gurney, 2001, 37-38.

taşınmıştı. Mısır'ın yayılcı politikası II. Muwattali'yi Mısır ile çarpışmayı zorunlu kılmıştı. Mısırlıların başında firavun II. Ramses vardı. İki ordu Asi Nehri kıyısında Kadeş'te karşı karşıya gelirken Hititlerin iki tekerlekli hafif savaş arabaları ve bağlı beyliklerin hatta Kaşkallı askerlerin de Hititlerin yanında yer alarak Mısırlılara karşı savaşması savaşın sonucunu Hititler lehine çevirdi. Bu görüş yönünde daha büyük bir kanı mevcuttur.⁵²

Bu savaş hakkında bilgi veren kaynaklar II. Ramses'in zafer kitabeleriyle, III. Hattuşili'nin müdafaa namesi ve İştarmuwa antlaşmasıdır. Mısırlıların savaşı kendilerinin kazandığı yönündeki iddaları kafalarda soru işareti bırakmaktadır. Çünkü Hititlere bağlı olan Amurru Krallığı savaş sonunda yine Hititlere bağlı olarak kalmaya devam etmiştir. Yine II. Ramses Suriye seferlerine ara vermediğinden onun istenileni yani Suriye hâkimiyetini sağlayamadığının en açık göstergeleridir.⁵³

Muwattali'nin ölümünden sonra yerine oğlu Urhi Teşup(III. Murşili)geçti.

Başkenti tekrar Tarhuntaş'a'dan Hattuş'a'ya taşındı. Amcası III. Hattuşili ise yeğenini kral olarak kabul etmedi. Bu sürtüşme sonunda III. Hattuşili tahtı ele geçirirken, Urhi Teşup'u önce Kuzey Suriye'ye sürgüne göndermiş oradan da Kıbrıs'a gönderilmiştir. Burada da tutunamayan devrik kral Ramses'e sığınmak durumunda kalmıştır.⁵⁴

III. Hattuşili'nin Hitit tahtına geçtiği zaman dilimi barışın hakim olduğu bir dönemdir. Hititlerin bir imparatorluk olarak bunun nimetlerini gördükleri bir devirdir. Bu dönem bir imar, bir kültürlenme dönemi olarak görülebilir. III. Hattuşili eşit esaslara dayanan Kadeş Barış Antlaşmasını(M.Ö.1280) Mısır firavunu II. Ramses ile imzalamıştır.⁵⁵ Böylelikle sonu gelmeyen Mısır Hitit savaşlarını sonlandırmıştır. Bu metnin aslı Akkatça olarak gümüş bir tablet üzerine yazılmıştır. Mısır'a gönderilmiş olan tablet Mısırlılarca tercüme edilerek dev boyutlu taşlar üzerine yazdırılmıştır.

Mısır'a elçiler vasıtasıyla gönderilen gümüş tablet üzerinde Hattuşili ile kraliçe Puduhepa'nın mühürleri bulunmakta idi. Boğazköy de de Akkatça bir nüshası bulunmuştur. Bu antlaşmaya göre düşmana karşı ortak hareket edilecektir.⁵⁶

⁵² Ünal, 2002, 80.

⁵³ Memiş, 1995,103-104.

⁵⁴ Ünal, 2002, 82.

⁵⁵ Karauğuz, 2002,240-242.

⁵⁶ Memiş, 1995, 107.

IV. Tuthalya babasının yerine tahta çıktığı zaman Asur gücünü arttırmıştı. Ahhiyava’da güçlenen bir diğer unsurdur.

Bu dönem Hitit kraliçesi, yani “Tavananna” sı Puduhepa’nın ağırlığını hissettirdiği dönemdir. Onun etkisiyle din işleri, imar işleri, yeni tapınaklar, tahrip olan tabletlerin yeniden yazılması, arşivlenmesi yapılmıştır.

Puduhepa, III.Hattuşili döneminde görülen mühürlerde kralla birlikte yer alan, II.Ramses’le yazışan bir kraliçedir.⁵⁷

IV. Tuthalya’dan sonra yerine III. Arnuwanda geçti. Bu kral hakkında bilinenler kesin değildir. II. Şuppiluliuma döneminde ise devlet çöküş halinde idi. Ama yine de II.Şuppiluliuma Kuzey Suriye’nin denetimini elinde tutarken Kıbrıs’a bir askeri hareket bile düzenleyebilmiştir. Kıbrıs’ı işgal etmiştir. Ancak bu bilgileri veren tarihi metinler bununla birlikte bir son bulmuştur. Bilinen yıkımın aniden geldiğidir. Yapılan kazılarda Hattuşa’nın yakılıp yıkıldığı ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Hitit devletinin çökmesine yol açan unsurun “Ege Göçleri” olabileceği söylenmektedir.⁵⁹ Diğer bir iddia ise Anadolu halkını ezen ağır vergi yükünün, bir isyana sebep olarak iç ayaklanma yoluyla Hititlerin ortadan kalkmış olabileceği yönündedir. Bu dönemin arkasından karanlık bir dönem gelmiş ve bu durum 300–400 yıl gibi sürerek “Geç Hitit” devletleri denen oluşumlara kadar devam etmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Ünal, 2002, 82.

⁵⁸ Gurney, 2001, 13.

⁵⁹ Memiş, 1995, 113.

⁶⁰ Ünal, 2002, 84.

BÖLÜM II

YAZININ TARİHİ GELİŞİMİ

İnsanlık kuşkusuz geldiği merhaleye kolay bir şekilde gelmemiştir. Avcılık veya toplayıcılık tarih öncesi diye bilinen “prehistorik” devirlerde insanların başlıca uğraşı olmuştur. Daha sonra gelişen dönemde insanlar madeni işlemişler, çeşitli araçları imal ederken belirli bir kültür seviyesine gelmişlerdir. Bütün bunları kullana geldikleri aletlerden çanaklardan, çömleklerden ve bazı mağara resimlerinden anlıyoruz. Ancak onlar hakkındaki bilgilerimiz bunlarla sınırlı kalmıştır. Onbinlerce yıl insanlık sözlü bir edebiyattan beslenmiştir. Bu durum Fırat ve Dicle Nehirlerinin arasında kalan Mezopotamya da yüksek bir uygarlık meydana getirmiş olan Sümerlere kadar sürmüştür. Sümerler “ söz uçar yazı kalır” deyimini o günden kavramış olmalı ki birtakım işleri önce hiyeroglif yazısı ile ve sonra da çiviye benzeyen işaretlerle ifade etmeye başlamışlardır. İşte Tarih de tam bu noktada başlangıcını bulur. Kısaca Tarih bilim olarak yazıyla başlar. Biz bu bölümde Tarihi başlatanlar olarak ön plana çıkan Sümerleri ardından bu yazıyı sürdürüp geliştiren Akkatları, Babil’i ve Elamların yazılarını inceleyeceğiz.

2.1.Sümerce

Sümerler, M.Ö. 4. bin yılda yüksek bir uygarlık meydana getirmişlerdi. Bu uygarlığın dünyada bilinen en eski yazılı belgeleri, Irak’ın güneyinde bulunan Uruk kentinde bir tapınaklar külliyesi olan Eanna tapınağında bulunmuştur. Burada çeşitli ekonomik faaliyetleri anlatan üzerinde resimler olan kil tabletler ele geçmiştir. Bu resimler anlaşıldığı kadarıyla bir düşünce ya da bir nesneye karşılık gelen ve “ideogram” denen işaretlerdir. Bunlarla tapınağa gelen ürünler sözgelimi buğdaysa buğdaya karşılık gelen, arpaysa arpaya karşılık gelen işaretlerle gösterilmiştir. Böylelikle tapınağa gelen ürünlerin bir kaydı tutulmuş oluyordu. Bu işaretlerin sayısı 700’ü bulmuştur. Aynı zamanda bu tapınakta yazı yazmayı öğrenen insanların oluşturduğu, kelime listeleri de ele geçen ilk yazılı vesikalardandır.⁶¹

Mezopotamya da yazıya geçişten hemen önce çok önemli bir yer tutan, pişirilerek kilden yapılan ve üzerlerinde çeşitli şekiller bulunan Latince “calculi” adıyla bilinen hesap ya

⁶¹ Pulhan , 2003. 46.

da sayaç taşlarıdır. Bu hesap taşları alış verişlerde kullanılıp söz konusu eşyanın miktarını ve türünü gösteriyordu.⁶²

Sayaç taşları, içi boş olan ve adına “bulla” denilen kil toprakların içinde saklanıyordu. Bunlar adeta bir zarf görevi görerek dışına içinde ne kadar sayaç taşı varsa o kadar baskı izi yapıp mühürleniyor, mühürleme işlemi bittikten sonra da ticareti yapılan mallarla gönderilerek teslimatı yapılıyordu. Bulla’lar deyim yerindeyse taahhütlü gönderilen bir makbuz işlevini yerine getiriyordu. Uruk Kenti kazılarında ortaya çıkan sayı taşlarının yerini daha sonra küçük kil tabletler üzerine yazılan üzerinde sayı taşları baskısı olan tabletlere bırakmıştır. Bu tabletlerin biçimleri belli bir ölçüye göre çıkmıyordu. Kare, dikdörtgen olabileceği gibi küre’ye yakın biçimli olanlarda mevcuttu. Uruk IV. a tabakasında(M.Ö.3300–3100)üzerinde sayaç taşlarının resimleri çizilmiş olan tabletler de ele geçmiştir. Bu tabletler basit sayaç taşlarının kil tabletin üzerine basılmasıyla meydana getirilmediği ortaya çıktı. Bunlar daha karmaşık işlemleri ve ürünleri sembolize eden kil tabletlerin üzerine bir kamışla çizilen tabletlerdi.

Bu tabletler “piktografik” denen resim yazısının ilk örnekleri sayılmaktadırlar. Bu resim yazısının daha karmaşık işlemleri, soyut düşünce evrelerini anlattığını diğer sayaç taş baskılı kil tabletlerinin ise basit işlemlerde kullanıldığını varsayanlar vardır. Elbette buna karşılık aynı olmasa bile birbirine yakın hedefler için farklı sistemler kullanıldığı da iddia edilmektedir.

Resim yazısı ya da hesap taşları kuşkusuz bazen bir eylemi anlattığı kadar bir fikri, bürokratik bir işlemi, bir hesabın, bilginin de kaydını merkezi bir otorite tarafından tutulmasını mümkün kılmıştır. Uruk Kenti gibi Cemdet Nasr ve Aşağı Mezopotamya da yapılan kazılarda sayısı 5000’i bulan kil tabletler ele geçmiştir. Özellikle geçen yüzyıllar içerisinde bu yazılar evrim geçirerek Çivi yazısı denen yazının ortaya çıktığını görüyoruz. Daha sonra bu piktogramlar bir nesne ya da düşünceden çok bir heceyi ifade etmeye başlamıştır.⁶³

Bu dönemde resimler birbirinden çizgilerle ayrılarak, beş işaretten oluşan çizgi karakterli çivi yazısı ortaya çıkmıştır. Sümer tabletlerinde resimler yatık bir biçimde çizilirken

⁶² Hırçın, 2000,1.

⁶³ Pulhan, 2003, 48-49.

ucu üçgenleştirilerek sivriltilmiş olan bir kamış kullanılmıştır. Her resim veya yazı, ilk ortaya çıktığı dönemde aynı biçimde standart olarak yazılmıyordu. Uruk I ve Fara(Şuruppak) Kentleri vesikalarında durum değişmiş her işaret veya şeklin aynı biçimde yazılma zorunluluğunun getirildiği anlaşılmıştır.⁶⁴

Sümer dili genelde tek heceli sözcüklerin fazla olduğu bir dildir. Bu yazıda bir kolaylık sağlamakla birlikte bir karışıklığa meydan vermemek için bazı belirticilere ihtiyaç duyuldu. Bunlara determinatif adı veriliyordu ki, bazen sözcüklerin başına bazen de sonuna konulurdu. Determinatifler tıpkı Arapça'daki harekeler gibi sözcüklerin hangi ses değerleriyle okunması gerektiğini gösteriyordu. Ses değerlerinin ifade edilebilmesiyle fiil çekimleri yapılabiliyordu. "GU" hecesi Sümerce de boyun ve öküz anlamlarına gelirken sayısı 14'ü bulan işaretlerle ifade edilebiliyordu. Bu çok işaretlilik'i (polysemie) ortaya çıkarırken bazı kavramlarda birden fazla hece değeriyle ifade edilebiliyordu. Bunlar beraberinde hem çok işaretli(polysemie) hem de çok sesli(polyphonie) bir yazı dilini meydana getirdi. Zaman içerisinde M.Ö.3 binlerde kullanılan kelime yazısı yerini hece yazısına bıraktı. Böylelikle çivi yazısını kullanan toplumların dil yapılarına ait nitelikler ortaya çıktı. Günümüze değin gelen süreçte bu toplumların dilleri hakkında tarih araştırmacıları sağlıklı bilgiler edinebildiler.⁶⁵

Uruk III döneminde, çizgiler belirginleşmiş yazı daha işlek bir hale gelmişti. İki hece birleştirilmiş, resim yazısıyla ifade de güçlük çekilen soyut kavramlar ifade edilmeye başlanmıştır. Örnek vermek gerekirse bir insan başının önüne bitki resmi yapılarak bitkinin dallarıyla insan başı iki çizgiyle birleştirilmiş, bununla yemek(KU)anlamı çıkarılmıştı.⁶⁶

Temelde Sümer dilinin birçok sözcüğü tek heceli kelimelerden oluşan, çekimli bir dil olmaktan ziyade kelimelerin birleşmesinden meydana gelen bitişken bir dildi(agglutinant).Eski Sümerler ve onları izleyen birçokları, Babilliler gibi işaretlerle açık ve kapalı hecelerden oluşan tutarlı bir sistem ortaya koydular.⁶⁷

Sümerce, Mezopotamya içerisinde diğer Mezopotamya dilleriyle bir akrabalık göstermiyordu. Hammurabi zamanında yaşayan bir dil olmaktan çıkan Sümerce Babilli rahiplerin bu dili adeta bir tapınak dili haline getirerek yaşatmasıyla yeni bir çehre bulmuş

⁶⁴ Koç , 2006, 17-18.

⁶⁵ Hırçın , 2000, 9.

⁶⁶ Kinal, 1969,6.

⁶⁷ Friedrich, 1951,250.

oluyordu. Tıpkı Hıristiyanların dua ettikleri, ibadet dili haline getirdikleri Latince gibi bir devamlılıkla Babilli rahipler Sümerce'yi sürdürmüşler ve bu ölü dili öğrenmiş ve öğretmişlerdir. Sözlükler, dil bilgisi konuları, dua metinleri derlenip Babilce'ye aktarılmıştır.⁶⁸

Sümer fonetik işaretleri Mısır yazı türü gibi değildir. Bilakis, hece vurguları son derece belirgindir. Sümer hece sistemi sessiz ya da ünsüz harfle sesli harf, sesli harfle sessiz harf, sessiz harfle sesli harf ve sessiz bir harf düzeninde şekillenmiştir. Tek sessiz bir harf hecesinden meydana gelmemiştir. Sümerce diğer yazı dillerine oranla çok daha zor okunmuştur. Dil yapısının farklı oluşu bunun en büyük sebebidir.⁶⁹

Sümerler ve Babilli rahipler, çivi yazısıyla mabetlere ve saraya giren ürün ya da malların kayıtlarını tutmakla kalmamış, bu yazıyı öğretme işini de yapmışlardır. Mabetlerde öğreticilik Sümerlerde görülürken Babilliler bunu saraylara taşımışlardır. Yetenekli gençlere ve prenlere bu yazı öğretildiği gibi kadın kâtiplere de rastlanmıştır. Saray okulları hakkındaki bilgiler Mari kazılarında öğrenilmiştir. Şulgi, Hammurabi, I.Tiglatpileser, Asurbanipal,gibi krallar bu yazıyı okuyup düzeltecek kadar biliyorlardı.⁷⁰

Sümerler çocuklarına da bu yazıyı öğretmişlerdir. Sümer okulları hakkında bilgi veren bir vesikada şu bilgiler geçmektedir:⁷¹

- 1-Tablet evinin oğlu, günlerden beri nereye gidiyorsun?
- 2-Tablet evine gidiyorum.
- 3-Tablet evinde ne yapıyorsun?
- 4-Tabletimi okuyor, kahvaltımı yiyorum.
- 5-Tabletimi yaptım,o yazılmıştır,sonuna kadar yazılmıştır ve bana.....
- 6-Tablet evi kapandıktan sonra eve giderim.
- 7-Eve girerim, babam orada oturmaktadır.
- 8-Babama ödevimi söylerim.
- 9-Ona tabletimi okurum, babam, bundan memnun olur. Babamın önüne gelirim.
- 10-Sen kendin içki içiyorsun, bana içmek için su ver.

⁶⁸ Friedrich, 1954, 58.

⁶⁹ Friedrich, 1966 , 45.

⁷⁰ Kinal, 1969, 8.

⁷¹ Kinal, 1969, 8.

- 11-Sen yemek yiyorsun, bana yemek için ekmek ver.
- 12-Döşęęi serer, yıkanır, hemen uyumak isterim.
- 13-Sabahleyin erkenden uyanırım.
- 14-Geç kalmak istemem, yoksa tablet evinin babası beni döver.
- 15-Sabahleyin erkenden kalktıktan sonra
- 16-Anamı görür ve ona:
- 17-Bana kahvaltı ver,
- 18-Tablet evine gideceğim,
- 19-Anam bana tandırdan iki ekmek verir.
- 20-Onun yanında(nezaretı altında)susuzluğımı söndürürüm.
- 21-Bana azığımı ver
- 22-Tablet evine gideceğim,
- 23-Tablet evinde, tablet evinin ağabeyi bana: “Niçin geç kaldın”der?
- 24-Korkuyorum, kalbim çarpıyor.
- 25-Tablet evinin babasının yanına giriyorum, bana yerimi gösteriyor.
- 26-Tablet evinin babası, tabletini okuyor.

Bu anlatım Sümerlerin öğrenci ve öğrenim hayatını gözler önüne serdiği kadar Sümerlerin okulu, normal hayatın bir parçası, önemli bir unsuru saymışlardır. Sümerlerden yazıyı Akkatlar devralmış, devamında, Babil, Asur, Elam, Hurriler, Hititler bu yazıyı kullanmışlardır.

Sümer yazısından günümüze kalan en önemli ve en bilinen belge hiç kuşkusuz Gılgamış Destanı'dır. Özellikle Tufan bölümü bütün kutsal kitapların ortak noktalarından biri olagelmiştir.

2.2. Akkatça

M.Ö.3 binyılda Sami kökenli bir kavim olan Akkatlar,Sümerlerden geriye kalan yazı kültürünü devraldılar.Temelde Sümer yazısını korumakla beraber kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu yazıyı geliştirdiler.Sümerce bazı sözcük işaretlerinin yerine başkalarını koydular.Bu örneklerden bazıları şunlardır: Kral(Sümerce Lugal) Akkatça şarru,Tanrı (Sümerce Dingir)Akkatça ilu,Gökyüzü (sümerce An)Akkatça şamu,yıl Sümerce (mu) Akkatça şattu,olarak değiştirilmiştir.Sümer hece işaretlerini Akkatlar değişiklik yapmadan aynı değerde almışlardır.Akkatça hecelerden mi,an,şu,ti vb. Sümercede de mu,an,şu, ti şeklindeydi.Fakat Akkatlar,hece yazısına kendi dillerinin özelliklerini koyabilecek şekilde

hece işaretlerini daha da geliştirdiler. Akkatlar bazı işaretleri ekleyip çıkararak yazı dilini daha da kolaylaştırdılar.⁷²

Akkatça, 3 ünsüz ve bir ünlüye başka ünlülerin, ünsüzlerin eşleştirilmeleriyle, ön ve sonekler getirilmesiyle oluşan bir dildi. Akkatça, her sesin bir hece ile ifade edilmesine uygun değildi. Akkatlar bu yüzden Sümer ideogramlarından faydalandılar. Büyük kavramı Sümerce de “Gal” ile ifade edilirken Akkatça da rabu’nun son harfi olan u eklenerek Gal-u şekline getirdiler.

Akkatça esas önemli vesikalarını M.Ö:2. binli yıllarda bıraktı. Tarihte ilk imparatorluğu kurduğu varsayılan Akkatlar, çok geniş bir alana hem siyasi hemde kültürel nüfuzlarını yaymışlardır. Şöyle ki Amarna Çağı (M.Ö:1400–1350) döneminde resmi yazışma dili haline gelmiştir. Akkatça bu devirde bir diplomasi diliydi.⁷³

Akkatça yazılan ama yerel dillerin etkisinde kalmış olan çevre dillerinden etkilenen vesikalarda vardır. Bunlara örnek olarak Boğazköy, Alalah, Nuzi, Ugarit, Amarna verilebilir.

2.3. Babilce

Babilce M.Ö. XIX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan XVIII. yüzyılda örnekleri iyiden iyiye artan vesikalara sahip bir dildir. Elamca ve Eski Persece’den farklı olarak zengin bir edebiyata sahip oldukları açıktır. Gerek 1843 yılında Khorsabad’da Asur sarayında gerekse 1845’te İngiliz Layard’ın Ninova kazılarında ortaya çıkarılan belgeler ve Bistun yazıtının 3. dilinde yazılmış çok sayıda edebi metin bulunmuştur.⁷⁴

İsveçli araştırmacı I. Löwenstern, E. Hincks gibi araştırmacılar Babilce üzerine çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda Özellikle E. Hincks daha ileriye gitmiş ve Babilce’nin yalın sessiz harflerle değil bir sessiz harften önce veya sonra gelen bir sesliyle birlikte gösterilmiş olduklarını apaçık ispat etmiştir. E. Hincks basit hece işaretlerinden de öte sessiz + sesli + sessiz harflerden oluşan hece yapılarına sahip olduğunu, bu hece yapılarının da basit hecelere bölünebileceğini ortaya çıkarmıştır. Babil çivi yazısındaki aynı işaretlerin çok anlamlı olduğu, bir işaretin hem bir hece, bir ideogram ve determinatif olarak kullanılabileceğini ortaya çıkaranda yine E. Hincks’tir.

⁷² Friedrich, 1966, 50.

⁷³ Hırçın, 2000, 14.

⁷⁴ Friedrich, 1954, 52.

2.4. Elamca

Elam uygarlığının başkenti Susa, İran körfezinin kuzeyi ve Aşağı Dicle Nehri arasında, bugünkü İran sınırları içerisinde olan bölgedir. Elam eski dönem tarihi de Sümer ve Akkad uygarlıklarının tarihleri ile çağdaştır. Yüzyıllar boyu Batı Asya'nın önemli krallıklarından biri olarak hüküm süren ve M.Ö. 640 yılında Asur imparatorluğu tarafından tarih sahnesinden silinen Elam yazı tarihi de ilginç süreçlerden geçmiştir.

Proto-Elam olarak adlandırdığımız, Susa'da ortaya çıkan yerli piktografik yazının tarihi Uruk tabletleri kadar eskidir. Akkad hanedanı döneminde, Susa katipleri, bir süre Sümer yazısını kullandılar, ancak çok geçmeden Elamlı bir istilacı olan Puzur - Insusinak, Proto-Elam özelliklerine dayanan yerli bir yazı üretti. Çok az deşifre edilebilen bu yazının da ömrü çok kısa olmuş ve bundan sonraki 600 yıl süresince, sadece 4 metin dışındaki bütün belgeler Babilce yazılmıştır. Orta Elam döneminden itibaren ise, tekrar Elam dilinde yazılan çivi yazılı metinlerin başladığını görüyoruz. Bu dönemde Babil'den kısıtlı sayıda işaret alınarak, fonetik Elamca kelimeler, ideogramlar şeklinde ifade edilmiştir. 80'den fazlasının hece işareti olduğu bu yazıda, toplam karakterlerin sayısı, 113'tür.⁷⁵

Hem dil, hem de kullandıkları çivi yazısı sistemi hakkındaki bilgilerimiz, Babilce ve Eski Persçe ile birlikte yazılmış üç dilli Akhamenid sülalesi yazıtlarıyla belli ölçüde artmaktadır. Avesta diline ve Sanskritçeye yakın akrabalığı bulunan ve alfabe işaretleriyle yazılmış Eski Persçenin yorumlanmasından sonra Akhaimenidler dönemi yazıtları, bilinen bir dilin yardımıyla diğerlerinin de çözümünün olanaklı görüldüğü üç dilli bir yazıt olarak göz önünde bulundurulabilirdi. Yazıtların ikinci bölümünde, yani bugün bildiğimiz üzere Yeni Elam dilinde yazılmış metinlerde geçen işaretlerin sayısı, üçüncü bölümdekilere oranla daha azdı ve çözümlenmesi nispeten daha kolay görünüyordu. İkinci bölümdeki 111 farklı işarete karşılık olarak, üçüncü bölümde birkaç yüz işaret bulunuyordu. Kelimeler arasında bir bölme işaretinin yokluğu, çözümlenme işlemleri için bir engel oluşturmuştur.

Yeni Elamca'nın çözümlenmesi yolunda ilk girişimleri 1837'de Grotefend tarafından yapılmıştır. Grotefend erkek şahıs adlarının dikey yönde öne konulmuş bir çivi ile gösterilmiş olduklarını saptamıştır. Bu alandaki daha iyi sonuçlara, Norris'in 1853'de büyük Bistûn yazıtını yayımlaması üzerine ulaşılmıştır. Bu yayınla daha önceden bilinen şahıs adlarının

⁷⁵ Hırçın , 2000, 15.

miktarı yaklaşık 40'tan 90'a kadar çıkabilmiştir.Bu yayınla, Elamca hece işaretlerinin çok büyük bir kısmı tespit edilebilmiş ve Persçe çevirisi yardımıyla hem sözlük hem de gramer bazında kelimeler tek tek açıklanabilmiştir.Ama yine de batı İran bölgesi dışında fazla yayılmamış olan bu yazının grameri hakkında belirsizlikler bulunmaktadır.Diğer çivi yazılarına göre bu dille yazılanlar üzerine çalışan bilim adamlarının azlığı da önemli bir eksiklidir.⁷⁶

⁷⁶ Friedrich,1954, 51.

BÖLÜM III

HİTİT UYGARLIĞINDA YAZI

İnsanlar anlaşmak için geçmişten beri değişik işaretler kullanmışlardır. Bu işaretler içinde en kalıcı olanı ise yazının keşfi olmuştur. Yazı; konuşma dışında, insanların duygu, düşünce ve isteklerini ifade edebilmek için kullandıkları, belirli işaret ve işaret sistemlerinden meydana gelen kalıcı bir anlatım aracı olarak tanımlanabilir. Yazı ilk olarak resim yazısı biçiminde ortaya çıkmış, daha sonra hece yazısı olarak gelişmiş ve son olarak harf yazısı olmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında yazının ilk olarak Sümer'de icat edildiğini öğrenmekteyiz. Güney Mezopotamya'da Uruk'ta (Aşağı Fırat Havzasında bulunan bugünkü Varkada) yapılan kazılarda IV. tabakada (M.Ö. ±3200–2800 yılları arası) Sümerlere ait olduğu anlaşılan bazı kültür yenilikleri ile beraber üstlerinde resim ve birtakım sayılar yazılı kil tabletler ele geçmiştir.⁷⁷

Yazının Anadolu'da ortaya çıkışı ise, Mezopotamya'da ilk yazılı belgelerin ortaya çıkışından yaklaşık bin iki yüz sene sonra, M.Ö. 2.binin başında Asurlu tüccarların Orta Anadolu'ya gelip bir ticaret kolonisi kurmasıyla kullanılmaya başlamıştır. Kayseri yakınlarındaki Kültepe, eski adıyla Kaneş krallığı Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasında yaklaşık yüz elli yıl süren yoğun bir ticaret bağlantısının merkezi olmuştur. Asurlu tüccarlar eşek kervanlarıyla yaptıkları ticarete Anadolu'ya kalay ve tekstil ürünleri getiriyor, karşılığında altın ve gümüş götürüyorlardı. Asurlular açısından son derece kârlı olan bu ticaret, Anadolu'daki yerel kralların rızası ve yol boyunca kervanların güvenliğini sağlamaları sayesinde yapılabilirdi. Aile şirketleri tarafından yürütülen bu uzun mesafe ticaretinin detaylı kayıtları ve hesapları, ayrıca Asurlu tüccarların aileleri ve ortakları ile olan mektuplaşmaları Kültepe'de tüccarların oturduğu "karum" denilen özel bölgede, tüccarların evlerinde, özel arşivler olarak bulunmuştur.⁷⁸

1948 yılından beri devam eden Kültepe kazılarında bulunan tablet sayısı yirmi bini geçmiştir. Tabletler o dönemde kuzey Mezopotamya'da yaygın olarak kullanılan Eski Asurca çivi yazısıyla yazılmıştı. Yazıyı Asurlu tüccarlardan öğrenen Anadolu krallar da kısa süre içinde tabletler yazdırmaya başlamışlardır. Kültepe'de yerel kralın oturduğu höyükten az da olsa yazılı belge bulunmuştur. Yine Kültepe kentinde bir idari binada bulunan bronz bir

⁷⁷ Koç,2006 ,17.

⁷⁸ Pulhan, 2003, 50.

hançerin kabzasına çivi yazısıyla, “*Kral Anitta'nın sarayı*” cümlesi kazınmıştır. Bu hançer bugün için Anadolu siyasi tarihine ait en eski yazılı belgedir, çünkü “*Pithana'nın oğlu Kussara kralı Anitta*” önce Kültepe kralını daha sonra da Orta Anadolu'daki diğer Hatti kralını yenmiş, Boğazköy'ü yerle bir etmiş ve lanetlenmiştir. Eski Asur ticaretinin ikinci evresi olan Ib döneminde (M.Ö. 1813–1776) Kültepede'deki yerel kral Anitta olmalıdır.⁷⁹

Anadolu'da ikinci binin başında başlayan yazı kullanımı Hitit devleti ve imparatorluğu ile birlikte yaygın hale gelmiştir. Hititler dillerini hem çivi yazısıyla hem de hiyeroglifle yazmışlardır. Boğazköy'den, Ortaköy(Çorum) ve Kuşaklı(Sivas) gibi kentlerin yeni yapılan kazılarında elde edilen tablet arşivlerinin yanı sıra, Hititlere ait bazı kaya anıtlarında ve özellikle binalarında mimari eleman olarak kullandıkları taş orthostatlarda yazı vardır.⁸⁰ Hititlerde ilk yazı geleneğinin I. Hattuşili döneminde görüldüğü kesinleşirken bu yazının yaygınlaşması Suppiluliuma dönemine rastlamaktadır.⁸¹

Hititler yazı sistemine sahip bir toplumdur. Tablet üzerinde her zaman çivi yazısı kullanırken, mühürlerde ve özellikle kaya anıtlarında kendi yarattıkları bir hiyeroglif yazı sistemini tercih etmişlerdir.⁸²

3.1. Hitit Çivi Yazısı

Gerek ticari nedenler, gerekse yapılan askeri amaçlı seferlerle yayılım alanı genişleyen çivi yazısı, çeşitli kültürler arasındaki alışverişi sağlamakta en büyük etken olmuştur. Önemli merkezlerde oluşan arşivler bunu bize açıkça göstermektedir. Ebla'ya kadar yayılmasından sonra, Akkad'lı Sargon ve Naramsin'in seferleriyle alanı genişleyen ve Asur Ticaret Kolonileri ile de Anadolu'ya giren çivi yazısı, bu bölgeyi de çivi yazılı kültürün bir parçası haline getirerek, Anadolu'nun tarihi çağlarını başlatmıştır. Mari, Boğazköy ve Ugarit'in yanısıra, bir başka Önemli ticaret merkezi olan Emar'da (Meskene) Hitit, Hurri, Semitik ve Batı-Semitik uluslar karşılaşmış ve en önemlisi artık çivi yazısı maddi gereksinimleri karşılayan bir kullanımdan çıkarak, bir kültür aracı haline gelmiştir. Bunu en iyi gösteren örneklerden biri, Asur kralı Tukulti-ninurta'nın yaklaşık M.Ö. 13. yy. sonunda, 2000 yıllık bir devlet olan Babil'e son vermesiyle belir-

⁷⁹ Pulhan, 2003, 50.

⁸⁰ Pulhan, 2003, 50.

⁸¹ Otten, 179.

⁸² Hırçın, 2001, 19.

ginleşmiştir. Oradaki kültür birikimini temsil eden Babil arşivlerini Asur'a taşıyarak burada büyük bir kitaplık oluşturmuş ve bir anlamda güney'deki merkezin Kuzey'e kaymasına neden olmuştur. Ancak Babil'in siyaseten ortadan kalkmasıyla kültürün yok olmadığını ve yerinde kaldığını Babil'de Tukulti-ninurta'nın fethinden sonra yazılan 12 tabletlik Gılgamış Destanı, açıkça göstermektedir.⁸³

Bu kültüre özellikle Anadolu'da son veren, Deniz Kavimleri olmuştur. Hitit Devleti'nin çöküşüyle, Anadolu bu kültürden kopmuş ve çivi yazısı büyük kültürler için etkisini kaybetmiştir. Geç Hitit Devletleri döneminde Hitit hiyeroglifleri önem kazanmış, aynı zamanda Arami ve Fenike alfabeleri kullanıma geçmiştir. Büyük limanlarda da çivi yazılı uygulamalar kalkmış ve yine alfabetik yazı sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Böylece çivi yazısı sonunda çıktığı yer olan Babil'e dönmüş ve önemini yitirmekle birlikte milat'a kadar yazılmaya devam etmiştir. Çivi yazısıyla yazılmış en son belge M.S. 75 yılına tarihlenmektedir.⁸⁴

Anadolu'da M.Ö. : 18–13. yüzyıllar arasında yaşamış ve büyük bir uygarlık kurmuş olan Hititlere ait kültür kalıntılarından en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz belgeler hiç şüphe yoktur ki, çivi yazılı tabletlerdir.⁸⁵

Hititler dillerini ifade etmek için daha Kuşşara krallığı zamanından beri çivi yazısı kullanıyorlardı. Bu yazıyı nerede ve ne zaman iktibas ettikleri meselesi henüz izah edilememektedir. Ancak yazıyı Kültepe çağında Asurlu kolonistlerden öğrenmemişlerdi, zira Hititlerin kullandığı çivi yazısı, kolonistlerin kullandıkları eski Asur yazısı ile değil, III. Ur sülalesi dönemi Sümer yazısı ile benzerlik göstermektedir. Hitit çivi yazısını Çek bilgini B. Hrozny 1917 senesinde çözmeye muvaffak olmuştu. Hitit dilinin çözülmesiyle bu dilin en eski Hind- Avrupa dillerinin “centum” koluna mensup olduğu anlaşıldı. Bununla beraber Hititçede Küçükasya menşeli dillerden Proto Hattice ve Hurriceden bu dile girmiş birçok kelimeler de vardır.⁸⁶

Boğazköy'de günümüze değin büyük çoğunluğu kırık parçalar halinde de olsa 25 bine yakın çivi yazılı tablet bulunmuştur. B. Hrozny'nin Hititçe'nin çözümü yolunda önemli ilerleme göstermesiyle bu tabletlerin şu konuları içerdiği görülmüştür; siyasi antlaşmalar,

⁸³ Hırçın, 2001, 21.

⁸⁴ Hırçın, 2001, 21-22.

⁸⁵ Karasu, 1997, 215.

⁸⁶ Kınal, 1987, 173-174.

hukuki metinler, yönetimle ilgili bilgiler, siyasi mektuplar, kral yıllıkları, dini, mitolojik ve dua metinleri, ayin, fal, büyü ve bayram törenlerine ait metinler.⁸⁷

Bu tabletler, Hititçe, Sümerce, Akadça, Luvice, Palaca, Hurrice gibi dillerden oluşmaktadır. Tabletlerin bu denli çeşitli dillerden oluşması bu dillerin aynı anda kullanıldığı ya da birbirinin çağdaşı olduklarını göstermektedir. Ele geçen tabletlerin çok çeşitli dilleri ve konuları kapsaması, çok sayıda olması bunlarla uğraşan özel görevlilerin, kâtiplerin varlığına işaret etmektedir.⁸⁸

Hititler çivi yazısını, semitik bir toplum olan Babillerden alıp, kendi Hint- Avrupa kökenli dillerine uygulamışlardır; onlar da bu yazıyı, onu icat eden Asya kökenli Sümerlerden almışlardır. Hititler çiviyazısını kendi dillerine uyguladıkları gibi, kendilerinden önce Anadolu'da yaşayan, ülkelerine adlarını veren Hattilerin, Hitit İmparatorluğu zamanında işlerliğini yitirdiği ve ölmeye yüz tuttuğu varsayılan ve de günümüzdeki Batı Kafkas dillerinden Gürcüce ile akraba olduğu anlaşılan, Hatti dilini de çiviyazısı ile kayda geçirmişlerdir. Hititler çivi yazısından, arşivlerinde saklayacakları tüm resmi belgelerinde yararlanmışlardır. Başkent Hattuşaş'taki devlet arşivlerinde ve diğer Hitit kentlerindeki idari binalarda veya tapınaklarda bulunan arşivlerde, siyasal, yasal, tarihsel, dinsel ve edebi içerikli on binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır.⁸⁹

Anadolu'nun Hititlerden önce çivi yazısı ile ilk karşılaşması Asur Ticaret Kolonileri (M.Ö. takriben 1950-1700) zamanında olmuştur. Bu dönemde, Anadolu'ya ticaret yapmak üzere gelen Asurlu tüccarların kullandıkları çivi yazısı Anadolu'da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu yazı, Anadolu'da zamanla, yaklaşık olarak M.Ö. 1700 civarında çeşitli nedenlerle önemini kaybetmiştir. Bundan yaklaşık 100 yıl kadar sonra ortaya çıkan Hititçe belgelerde kullanılan çivi yazısı ise Eski Babil yazım tarzındadır. Bu yazının Kuzey Suriye yoluyla Anadolu'ya girdiği düşünülmektedir.⁹⁰

Bu yazım stiline sahip olan (Hitit) çiviyazısında kullanılan belirli işaretler vardır. Kullanılan temel işaretler şunlardır:

⁸⁷ Karasu, 1997, 215.

⁸⁸ Karasu, 1997, 216.

⁸⁹ Dinçol, 2001, 27-28.

⁹⁰ Koç, 2006, 18.

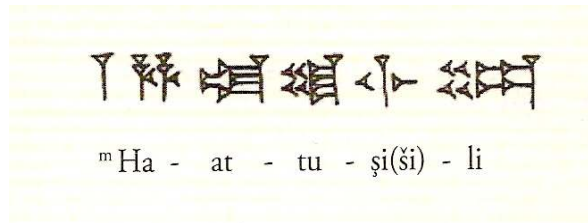

Bugün günlük hayatımızda kullandığımız bazı kelimelerin Hitit döneminde çiviyazısıyla yazılışı şöyledir:⁹¹

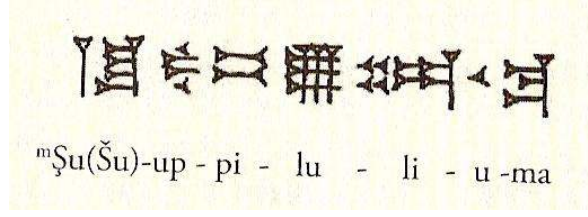
<i>Anne</i>		an - na - aş(aş)
<i>Su :</i>		va(ua) - a - tar
<i>Gök :</i>		ne - pi - iş(iş)
<i>Ülke :</i>		ut - ne - e

Hititler yazılarında kelime işareti ideogram olarak adlandırılan Sumerogramlar ve fonetik (ses) hece işaretlerinin yanı sıra bazı kelimelerinde Akadçaları, Akadogramları kullanmışlardır. Bunlardan başka, kendisinden önce ya da sonra gelen kelimenin ne olduğunu belirleyen belirticiler,determinatifler vardır, örneğin çiviyazısında erkek veya kadın şahıs adının önüne gelen belirtici,(determinatif) bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak Hitit kral ve kraliçe adlarından birkaçı örnek olarak verilebilir:

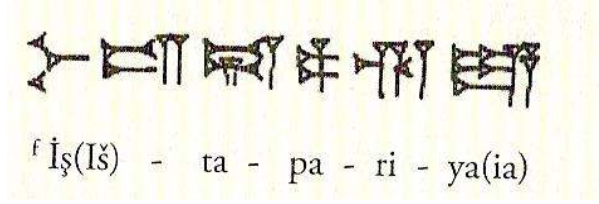
Dikey çivi işareti ("M,I" harfi (maskülen=eril) determinatifi) erkek şahıs adını belirtmektedir:

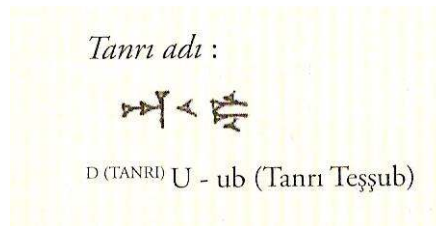
⁹¹ Koç, 2006, 22.

İki köşe çengeli ve bir yataydan oluşan "şal/sal" işareti ("f" (feminen-dişil) determinatifi) kadın şahıs adını belirtmektedir:

Ayrıca Hitit metinlerinde kent, memleket, meslek, akarsu, pınar, tanrı, dağ, ev (yapı), kap, bitki adları önüne ve kilden, ağaçtan, taştan, kamıştan, çeşitli madenlerden yapılmış nesnelere önüne gelen belirteçler, determinatifer vardır. Bu belirteçler önüne geldiği kelimenin ev, tanrı, akarsu, şehir vs. olduğunu belirtmektedir. Örneğin, çiviyazısında "URU" görüldüğünde bu determinatiften sonra bir kent adının geleceği anlaşılır. Ayrıca kuş ve sebze adlarında sona gelen determinatifer vardır.

Hitit çivi yazısının kullanımı yaklaşık M.Ö. 1190 tarihlerinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra sona ermektedir.⁹²

3.2. Hitit Hiyeroglif Yazısı

Anadolu ve Kuzey Suriye'deki diller ve halklar hakkında çok zengin malzemeler sağlamış sayısız Hitit çivi yazılı belgelerine kıyasla, Hitit hiyeroglif yazıtları oldukça sönük kalmaktadır. Sayıca azdırlar ve içerik bakımından da çok önemli şeyler söylememektedirler. Bu yazıtlar daha çok, Hitit uygarlığının geç dönemlerde filizlenmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Her şeye rağmen bu yazıtlar bize Hititçe, Luwice ve Palaca'nın yanı sıra bir başka Hint Avrupa dilini daha tanıtmaktadır.⁹³

Hitit hiyeroglif yazılı anıtlar, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bilim dünyasında tanınmaktadır. Bunlar özellikle Anadolu'da, eski Hitit İmparatorluğunun doğduğu bölgenin civarında ve Kuzey Suriye'de, başta Fırat Nehri kıyısındaki Karkamış'ta yürütülen araştırmalarda bulunmuştur. Bu yazı özellikle anıtlar üzerinde kullanılmıştır, ama mühürler üzerinde de görülmektedir. M.Ö. 1400- 1200 tarihleri arasında kalan Hitit İmparatorluk Dönemi'nden itibaren hem çivi yazısının hem de hiyeroglif yazısının kullanıldığı mühürler ve hiyeroglif yazılı anıtlar bilinmektedir.⁹⁴

Hitit hiyeroglif yazısı sahip olduğu içyapı itibariyle, Mısır hiyeroglif ve Babil çivi yazısında olduğu gibi üç unsurdan, yani ideogramlar, fonetik işaretler ve bazen kelimenin önüne bazen de arkasına konulan determinatiflerden oluşmaktadır.

Hititlerin kullandığı bir başka yazı sistemi ise hiyeroglif (resimyazı) yazısıdır. Bu yazıdaki dil, çivi yazısından bilinen Luwice'ye benzerliğinden dolayı kaynaklarda Luvi hiyeroglifleri olarak da geçmektedir. Hiyeroglif yazısı eski Anadolu insanının bulduğu ve geliştirdiği bir yazı biçimidir. Hititler kil tabletlerde çiviyazısını; mühürlerde, kaya anıtları ve taş anıtlar üzerinde ise hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Özellikle Hitit İmparatorluğu'nun M.O. 1190'larda yıkılmasından sonra kent devletleri olarak Eski Anadolu'nun iç güney ve

⁹² Koç, 2006, 8–22.

⁹³ Friedrich, 2000, 112.

⁹⁴ Koç, 2006, 23.

güneydoğunun bazı kısımları İle Kuzey Suriye'de varlıklarını sürdüren Geç Hititler Dönemi'nde tamamen hiyeroglif yazısı kullanılmıştır.

Bazı hiyeroglifler ve anlamları şu şekildedir:⁹⁵

çocuk, oğul	
kız çocuk, kız	
sevmek, sevgili	
çatışma	
iyilik	
bağ, asma, şarap	
ben	
katip, tablet	
efendi	
rahip	
araba sürücüsü	
hayat	

Bazı Hitit kral ve kraliçe adlarının hiyeroglif yazısı ile yazılışı şu şekildedir:⁹⁶

Tuthaliya	
Suppiluliuma	
Murşili	
Muvatali	
Hattuşili	
Urhi-Teşup (II. Mursili)	
Malnigalal	
Danuhepa	
Puduhepa	
Arnuvanda	

⁹⁵ Alp, 2001,10-13.

⁹⁶ Alp, 2001,10-13.

Hiyeroglif yazısının çözümünde ilk yararlı çözüm çalışmalarını A.H. Sayce yapmıştır. A.H. Sayce ilk olarak tanrı, kral, kent ve ülke işaretlerinin anlamlarını bulmuştur. Birçok bilim adamı bu yönde önemli araştırmalar yapmışlardır. H.Th. Bossert ve ekibi tarafından 1945 yılında Adana'nın Kadirli İlçesinin güneyindeki Karatepe'de bulunan çift dilli (Hiyeroglif Luvicesi ve Fenike dili) yazıtlar hiyerogliflerin çözümüne büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Ugarit (Suriye'de Ras Şamra) ve Meskene Emar'da bulunan çift dilli mühürler de çözüm aşamasında çok önemli olmuş ve yeni katkılarda bulunmuştur.⁹⁷

⁹⁷ Koç, 2006, 22–25.

BÖLÜM IV

HİTİT DÖNEMİNDE KULLANILAN YAZI ALETLERİ VE İŞLEVİ

4.1. Hitit Katipleri

Yazı aletlerine geçmeden evvel bu yazıyı yazan Hitit katipleri hakkında çeşitli bilgiler vermek yerinde olacaktır. Büyük Devlet zamanında Hititlerin kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazdıkları bilinmektedir.Boğazköy kil tabletlerinde Hititlerin yazı çeşitlerinden ancak birisini muhafaza ettiği bilinmektedir.Çivi yazısı metinlerinden öğrendiğimize göre Hititlerde bir çok tahta tablet kâtipleri vardı.Tahta tabletler Boğazköy de yaklaşık M.Ö.1200 yıllarında meydana gelen yangın esnasında tahrip olmuşlarsa da bunlara ait oldukları anlaşılan ve genellikle “**bull**a” adı verilen kil mühürlerin bir kısmı bugüne kadar intikal edebilmiştir. Üzerleri hiyeroglif şahıs adlı olan bu kil baskıları iki cilt halinde H.G. Güterbock tarafından yayınlamıştır.⁹⁸

Hiyeroglif mühürler Tarsus'ta ortaya çıkarılırken K. Bittel, Boğazköy arşivinde tahta tabletlerin muhafazası için özel odaların mevcut olduğunu göstermiştir. Kil *bullaların* az olan miktarı, tahta tablet arşivinin büyüklüğü hakkında kesin bir bilgi sunmaz. Çünkü krallar, prensler veya özel şahıslar tarafından ancak önemli tahta tabletler mühürlenmekte, buna mukabil edebî, dinî, iktisadî,hukukî v.s. gibi konuları içeren metin örneklerinin mühürlenmesi genelde yapılmamıştı.Daha sonraki Geç Hitit Devletleri devrinde de ara sıra hiyeroglif lejantlı, ender rastlanan Âramî harf lejantlı mühür baskıları taşıyan kil *bullalarına* rastlanır.Yalnız M.Ö. 1.bin yıl,II.bin yıldan farklıdır. M.Ö. I.bin yılın Geç Hitit Devletleri artık kil tablet üzerine yazmamışlar, tahta tableti veya deriyi yazı malzemesi olarak kullanmışlardır.⁹⁹

Hitit katiplerinin Hitit kültürünü ve medeniyetini araştırmada büyük öneme sahip olduğunda şüphe yoktur. Şimdiye kadar, Boğazköy arşivlerinde keşfedilen kitabelerin sayısı 25000'i aşmıştır. Özellikle 1986 yılında çıkartılan bronz tablet, bu yazı sanatını kullanan Hitit katiplerinin ne kadar yetenekli olduklarının kanıtını taşır. Bu yazıların günümüze hatta daha ileriki nesillere ulaşmasını sağlayan, arşiv ve kütüphane sistemlerine yakın bir düzende tutulması ve kalıcı materyaller üzerine yazılması Hitit sosyal sınıfları arasında önemli bir yere sahip olan katipler tarafından yapılmıştır. Bu toplumdaki katip statüsü devlet protokolünde çok önemli görülmüştür. Aynı zamanda katipler, Hitit devleti ile diğer yabancı devletler

⁹⁸ Güterbock, 1940.

⁹⁹ Bossert, 1952 , 1.

arasında yapılan antlaşmalarda tanık olarak devletin en önemli memurları arasında olmuşlardır.En önemli görevleri arasında sayılan protokol görevlerini de gerçekleştirmişlerdir. Hitit toplumunda bu önemli görevleri üstlenen katipler kendi içlerinde de farklı derece ve unvanlar alırlardı. Bunlar Hitit metinlerinde Sümerce ideogram olarak belirtilmiştir. Genellikle “Katiplerin Şefi”, “Başkatip” veya “Kıdemli Katip” anlamlarına gelen GAL DUB.SAR kelimesi kullanılmıştır.1949 da Fransız Hititolog E. Laroche tarafından Archiv Orientalni XVII da basılan “La Bibliotheque de Hattusa” başlıklı kaleme alınan makalede SAG “şef” veya “şef yazıcı” olarak belirtilmiştir.¹⁰⁰

Bazen belirteci olmaksızın SAG.US ideogramı “şef” veya “şef yazıcı” olarak kullanılmıştır.Bu iki unvan kitabelerde bir arada bulunamamıştır. Aynı görevleri yapmalarına rağmen yazıcıların farklı unvanları kullanmaları sadece zaman değişikliğinden kaynaklanır.¹⁰¹

Kil tabletler üzerine yazan veya başka bir deyişle genellikle yazı malzemesi olarak kil kullandıkları için kil tablet katibi diye adlandırılan asıl katipler İdeogramlarda DUB.SAR olarak ifade edilmişlerdir. Aynı zamanda öğrenci ile katip arasına koyabileceğimiz ve “küçük katip” veya “katip yardımcısı” diye adlandırabileceğimiz “DUB.SAR.TUR” diye bir unvan daha vardır. Ünvanlarını daha önce açıklamaya çalıştığımız katipler yazıları kil tablet üzerine yazmışlardır. Hitit alfabesinin nasıl öğrenildiğine dair çok fazla bilgi olmamasına rağmen bazı katiplerin kitabeye koyduğu ve kendi hakkında bilgi içeren yazılar ve bunun hakkında bazı ip uçları vardır. Aslında EN GIS.KIN.TI “ustabaşı” H. G. Güterbock tarafından 1972 yılında yazılan bir makalede“Yazılı Kaynaklara göre Hitit Tapınakları” başlıklı yazısında “XX Rencontre Assyriologique Internationale” de katiplerin öğretmeni olarak tahmin edilmektedir.Ve yine bu tahminle birlikte “eğitim gören kişi” veya “çırak, öğrenci” manalarına gelen GAB.ZU.ZU logogramı katiplerin öğretmen-öğrenci veya sanatçı-çırak ilişkisinde yetiştiklerinin kanıtını gösterir.Bir katibin mesleği genellikle babadan oğula geçmiştir ve bu katipler Hitit toplumunda saygıdeğer bir yeri olan ailelerden seçilmiştir. Çünkü bu meslek saygıdeğer insanların ellerindedir.¹⁰²

Tabletlerin çokluğu bu belgelerin,Katipler tarafından saklanması ya da korunması için çeşitli yöntemler geliştirdikleri, belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır.Bu yöntemler arasında en çok kullanım alanı bulan kolofonlardır.Eski Yunanca "birşeyin bitmesi" veya "sona ermesi" anlamına gelen "kolofon" kelimesi tabletlerde de genellikle yazının bittiği son kısma rastlamasından dolayı, bu kısma verilmiş olan bir terimdir. Kolofonlarda ise şu konular

¹⁰⁰ Laroche, 1949,7-13.

¹⁰¹ Karasu, 1995,117-118.

¹⁰² Karasu, 1995, 119.

işlenmiştir. Tablet bitip bitmediği, konusuna göre sayısı belirtilmiştir. Dinî bir metinle ilgili bir tablet kolofonunda da âyin ya da kurbanın veya bayram törenlerinin kaçınıcı günlerinin tamamlanıp tamamlanmadığı hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra da tableti yazan kâtibin adı, bazen soyağacının da birlikte yazıldığı kısım gelmektedir.¹⁰³

A. Falkenstein'ın "Babil okulu" adı altında yayınladığı makalesinde önemli bilgilere yer verilmektedir. Boğazköy'de Babil okulunun öğrenim metinleri bulunmamıştır. Daha çok isim listeleri ele geçmiştir. Bu isim listelerinde Sümer kavramlarının yanında Akkatça terimler sütunun son kısmında karşılık olarak verilmiştir. 1907 de Büyükkale de yapılan kazılarda tipik öğrenci tabletleri, alıştırma metinleri, yazı işaretlerinin listeleriyle birlikte, bütün tabletlerden ayrılmış mercimek biçiminde parçalar ele geçmiştir. Büyükkale de bulunan arşiv F. Köcher tarafında, neşredilen Akkatça yazılmış tıp ve ecza ile ilgili öğrenci metinleridir. Boğazköy deki son kazı çalışmalarından sonra buradaki mektup altyazılarında rütbelilerin kendi aralarındaki çeşitli konuşma kalıplarından anlaşıldığına göre Babil okullarının bölümlerini yansıtmaktadır. Dili Akkatça olan çivi yazılı kil tablette yabancı bir dilden alınmış ve Hititçeleştirilmiş olan "Tuppi" yani "tablet" şaşırıcı bir örnektir. Düzenli bir şekil içerisinde kâtip binası, Büyük Kâtip, Kâtip, Küçük Kâtip ve yardımcı gibi ünvanlar metinlerde GAL DUB.SAR, DUB.SAR, DUB.SAR TUR ve KAB.ZU.ZU şeklinde geçmektedir. Konuşma kalıbı SES.DUG.GA-IA, "Benim sevgili kardeşim" gibi etkileyici bir hitap şekli okul içerisinde kullanılmıştır. Bu Sümerogram SES.DUG.GA-IA, sözcük olarak iyi tatlı kardeşim olarak geçmektedir. E. Forrer tarafından bu kalıp üvey kardeş ya da kayın birader şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁴

Kil tabletlere yazan katiplerden farklı olarak tahta tabletlere yazan katipler Hitit sosyal sınıfları arasında aynı öneme sahip değillerdi. Mesleki görevlerine ek olarak bu katipler saraydaki ve tapınaklardaki çeşitli merasim ve toplantılarda görev alırlardı. Yine de tahta tabletlerin katiplerinin unvanları ile kil tabletlerin katiplerinin unvanları arasında yakın bir benzerlik vardır. Ve bu "katip" anlamına gelen DUB.SAR dan sonra yazılan "tahta veya odun" anlamına gelen GIS ideogramı ile ifade edilir. Fonksiyonları tablet katipliğinin eşit olması ile ilişkili olan "baş tahta tablet katibi" veya "tahta tablet katibi" DUB.SAR.GIS'den veya belirteci olmayan DUB.SAR.GIS logogramından oluşur. Bunlara ek olarak, "bu tahta tablete göre düzenlenmiştir" ibaresi bazı festival kitabelerinde karşımıza çıkar ve genellikle bu kitabelerde iki katipten bahsedilir. Bahsedilen iki tanesinden birisi "tahta tablet katibi" diğeri ise "kil tablet katibi" dir. Tahta tabletlere yazılan yazıların tahta tablet katipleri

¹⁰³ Karasu, 1997, 217.

¹⁰⁴ Otten, 1956, 180-181.

tarafından merasim düzenlenirken taslak malzemesi olarak yazılmış olabilir. Daha sonra bu yazılar fırınlanarak tuğlalar kadar dayanıklı hale getirilerek ıslak olan kil tabletlere geçirilir. Gerektiğinde ise kullanılmak üzere arşivlerde depolanırdı.¹⁰⁵

4.2. Yazı Malzemesi Olarak Kil Tabletler

En geleneksel kil malzemesi, tablet adını verdiğimiz, uçları hafifçe yuvarlatılmış, kare veya dikdörtgen olanıdır. Çoğunlukla önyüz, arkayüze oranla biraz daha şişkindir ve tablete yandan bakıldığında bir mercek görünümünü andırır. Bu özellik, kırık bir tablet parçasıyla karşılaşan bir uzmanın tablet yüzlerini saptamasında en büyük yardımcısıdır.

Bir tabletin bölümlere ayrılması, Uruk IV A döneminden beri bilinmektedir. Tablet üzerinde daha belirgin çizilmiş boyuna çizgiler, sütun veya kolon olarak adlandırılır ve ancak bir kolona ayrılan bölüm bittikten sonra, diğerinin yazımına geçilir. En çok kullanılan tek, iki veya üç kolonlu tabletlerdir. Bunun yanısıra, Ebla'da 15 kolonlu tabletlere de rastlanmıştır. Tabletın önyüzündeki kolon sayısı, arka yüzündeki kolon sayısı aynıdır. Ayrıca 3 kolonlu bir tabletin ön yüzünün yazımı bittikten sonra, tablet bir kitap sayfası yönünde değil, uzunluğu yönünde çevrilmiş ve bu sefer yazmaya en sağdaki kolondan başlanmıştır. Böylece III. Önyüz kolonunun arkasına IV. Arkayüz kolonu yazılmıştır. Tablette enine yapılan çizgiler ise, paragraf çizgisi olarak adlandırılır ve işlev açısından modern kullanımdaki paragraf görevini üstlenerek, bir metni kendi içinde bölümlere ayırırlar.

Genellikle bir tabletin yazımı bittikten sonra, arka yüzünün son kolonunun altına, yazının bittiğini gösteren, iki çizgi çekilir ve kalan boş bölüme *kolophon* adını verdiğimiz, bir özet bilgi yazılır. Bu bölümde, tabletin içeriğinden bahsedilip, eğer metin birden fazla tablet üzerine yazılmışsa, kaçınıcı tablet olduğu da belirtilir ve bazı durumlarda kâtip adını da yazar.¹⁰⁶

Bazen, yer kalmadığında tabletin kenarları da kullanılabilir. Maddesi kil olan yazıtların, Mezopotamya'da oval, dairevi, konik, silindir ve prizma biçimli olanları da vardır. Verilen form, sadece dönem değil, metnin ait olduğu tablet grubuyla da yakından ilişkilidir. Örneğin, Eski Babil ve öncesine ait öğrenci tabletleri, çoğunlukla yuvarlaktır. Bunun yanısıra, III. Ur dönemine ait tarım tabletleri ve İsin'de bulunmuş Eski Babil idari kayıtları da, yuvarlak tabletlere yazılmıştır.

¹⁰⁵ Karasu, 1995, 120.

¹⁰⁶ Hırçın, 2000, 22.

Elbette üzerine yazılacak metnin uzunluğu da, şeklinin saptanmasında rol oynamıştır. Tabletlerin boyutları da çok çeşitlidir. Ortalama bir tablet, avuç içine sığacak büyüklükte iken üzerinde sadece iki satır olan bir eski Babil tableti, 1,6 x 1,6 cm., idari bir kayıt içeren Sargon öncesi bir Ebla tableti ise 36x33 cm, boyutlarındadır.Kil gibi dayanıklı bir yazı maddesinin seçilmesi, tabletlerin binlerce yıl toprak altında koruna-bilmesini sağlamıştır. Çünkü bu tabletler yazıldıktan sonra, güneş altında bırakılıp kurutuluyor, içeriği daha önemli olanlar ise yüksek ısılarda fırınlanıyordu.Bir kısmı ise, tesadüfen yanmıştır.Çünkü pek çok tablet savaşlarda yakıp yıkılan şehirlerin kitaplık ve arşivlerinden gelmektedir. Bu tabletlerin günümüze kadar korunmalarını, bir anlamda o dönemdeki tarihi yangınlardır.¹⁰⁷

Hititlerde ilk yazı geleneğini başlatan I.Hattuşilidir.Bu yazının yaygınlaşması ise Hititlerin İmparatorluk çağı olarak gösterilen I.Şuppiluliuma dönemine rastlar.¹⁰⁸

Bilinen sayısı 25000'i geçen kil tabletler, özellikle Boğazköy arşivinde Hitit Devletinin yıkılmasından sonra etrafa yayılmıştır.Boğazköy arşivinde 6-7cm genişliğinde 4-5 cm yüksekliğinde küçük tabletlerden oluşan “etiket tabletler” vardır.Bu tabletler hangi konuyla ilgili iseler esas konuyu oluşturan büyük tabletlerin önüne konularak o tablet hakkında kısa bilgi veriyorlardı.Böylelikle Hititler bir tableti aradıklarında hızlı bir biçimde bu tablete ulaşıyorlardı.¹⁰⁹

Babil'de ve Asur'da kilden yapılmış tabletler en çok kullanılan yazı malzemesiydi. Asur ve Babil kentlerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki, Asurlular ve Babilliler bütün yazılarını güneşte kurutulmuş ya da ateşte pişirilmiş tuğlalar ve tabletler üzerine yazıyorlardı. Hititler ise İmparatorluk döneminde bu tür tabletler üzerine çivi yazısı ile yazıyorlardı.¹¹⁰

4.3. Bronz Tabletler

Bronzdan yapılmış levhalar, üzerine adak yazılarının, kanunların, antlaşmaların ve törenlerle ilgili bütün dokümanları yazmak için kullanılırdı. Hititlerden kalma bir bronz tablet Boğazköy'ün Yerkapı mevkiinde bulunmuştur. 35x23,5 cm. boyutlarında ve 8-10 mm. kalınlığında olan bu dikdörtgen tablet üzerinde Büyük Kral Tuthaliya İle Tarhuntassa Kralı Kurunta arasında yapılmış bir sözleşmenin metni yer almaktadır.¹¹¹

¹⁰⁷ Hırçın, 2000 , 24.

¹⁰⁸ Otten, 1956,179.

¹⁰⁹ Karasu, 1997, 234.

¹¹⁰ Demiriş, 2002, 4.

¹¹¹ Karağuz, 2002,85-93.

Yazı iki sütun halinde yazılmış olup tabletin her iki yüzünde de yer almaktadır. Ağırlığı 5 kg. olan tabletin kısa kenarlarından birinde, köşelerde bulunan iki delikten bronz bir zincir geçirilmiştir. Bronz levhaların kullanıldığı bir diğer grup belge türü de askeri diplomalardır. Belgeyi alan asker vatandaşlık hakkını ve evlenme hakkını elde etmiş olurdu. Bronz hem Grekler hem de Romalılar tarafından da yazı malzemesi olarak kullanılmıştır.

4.4. Gümüş ve Altın Tabletler

Altın, gümüş gibi değerli metaller nadiren de olsa yazı gereci olarak kullanılmıştır. İnce levhalar ya da yapraklar halindeki altın ve gümüş, genellikle üzerlerine sihir ve büyü sözleri yazmak için kullanılırdı. Hititler zamanına ait ve üzerinde III: Hattusili ile II. Ramses arasında yapılan antlaşmanın metninin yazılı olduğu gümüş bir levhanın varlığı belgeler yoluyla bilinmektedir.¹¹²

4.5. Tahta Tabletler

Tahtadan yapılmış tabletler İlkçağ'da üzerine yazı yazmak için kullanılan önemli bir malzemedir. Eski Mısırlılar tahtanın yüzeyini üzerine mürekkep yazısı yazar gibi, cilaya benzeyen bir bileşimle kaplardı. Bu tür tabletler, hesap yapmak ya da kısa notlar tutmak için kullanılırdı. Mezopotamya metinlerinde de tahta tabletlerden söz edilmekle birlikte, günlük kullanımlarda yazı gereci olarak daha çok kil tabletlerin kullanıldığı bir gerçektir. Hititlerde tahta tablet yazıcılarının katiplerinin varlığını çivi yazılı metinlerden öğrenmekteyiz. Bu tabletler M.Ö. 1200 civarında Boğazköy'de çıkan yangında yok olmuşlardır. Hititlerin kullandığı tahta tabletlerin üzerlerinin bezle kaplı olabileceği, üzerinde kumaşın örgü izlerinin hala görülebildiği düz mühür baskılarından dolayı tahmin edilmektedir. Tahta tabletler Eski Mısırlılar'da ve Hititler'de olduğu gibi, Grekler'de ve Eski Romalılar'da da okullarda öğrenciler tarafından üzerlerine okul ödevlerini yapmak için kullanılırdı. Okul ödevlerinin yazıldığı bu tabletlerde, yazının sonunda ay ve gün olarak tarih kaydı da bulunurdu. Bu yazı gereci üzerine yazılmış makbuzlar, alfabeler ve şiir dizeleri zamanımıza kadar ulaşmıştır.¹¹³

Tahta tabletin yazı malzemesi olarak Mısır örnekleri mevcuttur. En geç III. Thutmosis devrinde 25 X 14 cm. boyutunda ve 5 cm. kalınlığında olan bir okul tabletinde düzleştirilmiş tahta yüzeyinin üzerine bir keten kumaş yapıştırılmıştır. Keten kumaşın

¹¹² Karağuz, 2002, 240-242.

¹¹³ Demiriş, 2002., 7.

üstünde ise bir alçı kaplaması vardır ki, bu kaplamayı öğrenci, işi bittikten sonra silgi ile temizleyebilir ya da kaplama çok aşınır ise onu çıkartabilirdi. Mısır tahta tabletleri nasıl önemli bir yazı malzemesi olduysa Hitit tahta tabletleri de yetişenler için önemli bir yazı malzemesi teşkil etmekte idi. Çünkü pahalı olan papirüs o zamanlar Anadolu'ya, yaygın bir yazı malzemesi olarak girebilmiş değildi. Hitit tahta tabletlerinin üzerlerinin bir bezle kaplı bulunmuş olması, düz mühür baskılarından anlaşılmaktadır. Çünkü bu baskılar kumaşın örgü izlerini hâlâ muhafaza edebilmişlerdir. Eskiçağda vesikalar, kil mühürleri bizzat tahta tabletlerin üzerine basılmaktaydı. Mühürlerin düşmesini önlemek için bazı önlemler alınmıştı.¹¹⁴

Bir çerçeve şeklinde olan bu tahtaların yivlenerek çizilen içlerine balmumu dolduruyordu. Güney Anadolu'da Kaş ören yerinin yakınlarındaki Uluburun koyunda yapılan gemi batığı araştırmalarında bulunan bir tahta tablet, şimdilik ilk ve tek Anadolu örneğini oluşturmaktadır.¹¹⁵

4.6. Balmumu Tabletler

Balmumu üzerine yazı yazmak İlkçağ'da doğulu toplumlar arasında da oldukça yaygındı. Balmumu tabletler ("tabulae ceratae") yazıda insanlara büyük kolaylıklar sağlayan bir buluştur. Çünkü bu tabletler üzerine yazılan yazı kolaylıkla silinebiliyor ve böylece tablet, yazı yazmak için defalarca kullanılabilirdi. Tahtanın yüzeyi ince bir tabaka halinde oyulur, etrafında bir çerçeve meydana getirilir, oluşturulan çukur yüzey genellikle siyah olan, ince bir balmumu tabakasıyla kaplanırdı. Balmumu tabletler üzerlerine edebi yazıların yanı sıra okullarda alıştırmalar yapmak, hesap yapmak ve notlar yazmak için kullanılırdı. Bunlar da tahta tabletler gibi tekli, ikili, üçlü, ya da çok parçalı olabiliyorlardı. Tabletlerin ikisi ya da daha fazlası biraraya getirilir, kenarlarında iki ya da üç delik açılır, menteşe görevi görececek halkalar ya da sırimlar kullanılarak birbirine bağlanırdı. Böylece şekil olarak bir ağaç kütüğü oluşturulurdu. Eğer bu ağaç kütüğü iki tableten oluşmuşsa buna "Diptycha", üç tableten oluşmuşsa "Triptycha", beş tableten oluşmuşsa "Pentaptycha", çok tableten oluşmuşsa "Polyptycha" denirdi. Çok sayıda balmumu tableten oluşturulan "Polyptycha", biçim bakımından bugünkü kitap biçiminin başlangıcı sayılan "Kodex" in en eski biçimidir.¹¹⁶

Antalya'nın Kaş açıklarında 1984 yılında sualtında bir gemi enkazına rastlandı. Uluburun yakınındaki, Geç Tunç Devri'ne ait gemide bir küpün içinde bir yazı

¹¹⁴ Bossert, 1952., 3.

¹¹⁵ Hırçın, 2000, 24.

¹¹⁶ Demiriş, 2002, 8-9.

tahtası takımına ait parçalar bulundu. Yazı tahtası takımı iki ayrı kanadın üç menteşe ile birleştirilmesinden meydana gelmiştir.Enine kesilmiş iki tahtadan imal edilmiştir; ancak, bunlar tek bir tahtanın ikiye bölünmesi şeklinde yapılmamıştır, çünkü tahtaların kenarlarında görülen yaş halkaları birbirine uymamaktadır.Takımı oluşturan kanatlar odundan yontularak yazı tahtası biçimine getirilmiş,içleri yontulup kenarları düzleştirilmiştir.Bu işlemler bittikten sonra balmumunun tahtaya daha iyi yapışmasını,tutunmasını sağlamak için de tahtanın içerisine çapraz çentikler atılmıştır.Bu uygulama fildişinden yapılan daha pürüzsüz yüzeylerde fazla kullanılır.¹¹⁷

Balmumlu yazı tahtalarının kil tabletlere göre belirgin üstünlükleri vardır.Daha hafiftiler, kırılma olasılıklar daha azdır, kolayca güncelleştirilip yeniden kullanılabilmekteydiler.Öte yandan,yazı tahtalarını üretmek oldukça pahalı idi ve yazı içerikleri kolayca değiştirilebiliyordu.Bu yüzden tahta belgelerdeki bilgiler mühürlenerek kullanılıyordu.Balmumlu yazı tahtalarının özellikle Yeni Asur devrine aittir.Geç Tunç devrinde yazı tahtalarından Orta Asur yani Babil metinlerinde Suriye'de Emar ve Ugarit' den pek sık olmasa da bahsedilmektedir, ancak kanıtlar bu devir için bize Hitit kaynaklarından ulaşmıştır.

Hitit egemenliği sırasında, Kuzey Suriye'nin yönetim merkezlerine yazı tahtalarının getirilmesinden Hititlerin ne gibi bir rol üstlendiği bilinmemektedir. Balmumuna yazmak için kullanılmış olan yazı aletleri henüz gemi batığından çıkarılmamıştır,fakat çağdaş örnekler Boğazköy'de bulunmuştur. Bu yazı aletlerinin en belirgin özelliği, balmumu üzerine yazı yazmak için bir ucu sivri olan diğer ucu ise yazıyı silmek için üçgen biçimli bir boyacı bıçağı biçiminde yassılaştırılmış bir madenî çubuktur. Uluburun'da bulunan gemi batığından çıkarılan çift kanatlı yazı tahtasında korunmuş yazı izleri yoktur.Bundan dolayı içeriği ve kökeni hakkında soru işaretleri vardır.Boğazköy'deki arşivlerden bazı metin gruplarının eksik olması gerçeği, bu yazıların zamanla yok olabilecek gereç üzerine yazılmış oldukları teorisini desteklemektedir.¹¹⁸

Ugarit'de bulunan bir mektupta "balmumlu tablet" sözü geçmektedir. Hitit metinlerinde geçmiyorsa da Hititlerin de yazı-tahtalarının balmumu ile kaplanmış oldukları düşünülebilir.Çünkü Hititlerin arı besledikleri ve Boğazköy'de özellikle balmumu üzerine yazmada kullanılan stilus adı verilen kalemlerin bulunması bunu göstermektedir.¹¹⁹

¹¹⁷ Payton, 1991, 82-83.

¹¹⁸ Symington, 1991,100-101.

¹¹⁹ Symington, 1991,104.

Uluburun batığında ortaya çıkan yazı tahtası takımı dünyanın en eski kitabı olarak nitelenebilir.¹²⁰

4.7. Kalemler (Stylus)

Kemik, fildişi, demir, bronz ya da diğer madenlerden yapılan kalemler balmumu tabletler üzerine yazı yazmak için kullanılıyordu. Kalemin bir tarafı enli ya da yumru biçiminde olup, balmumu üzerine yazılan yazıyı silmeye yarlıyordu. Papirüs üzerine yazı yazmak için "**calamus**" adı verilen kamış kullanılırdı. Bu kalem kamış ağacından yapılırdı. Mezopotamya'nın başlıca yazı gereci olan kil tabletler üzerine yazı yazmak için de kamıştan yapılmış kalem kullanılırdı. Babil'de bu kalemin ismi "qan tuppi" idi. Doğu toplumları kemik ya da bronzdan yapılmış kalemleri kullanılıyordu. Boğazköy'de yapılan kazılarda Hititler'den kalma çok sayıda bronz ve kemik "stilus" bulunmuştur. Bunların arasında belki en ilginç olanı 1978 yılında yapılan kazılarda kentin yukarı kısmındaki binalardan birinin bodrum katında, tabanda bulunan bronz "stilus"tur. Bir ucu sivri, diğer ucu enli olan bu bronz "stilus" ustaca yapılmıştır. Bronzdan yapılmış "stilus"ları tapınaklarda ya da devlet işlerinde görevli, unvan sahibi üst rütbeli kişiler kullanırken, sıradan insanların yazı yazmak için kemik, tahta ya da kamıştan yapılmış kalemlerle yazı yazdıkları sanılmaktadır.¹²¹

Kalemler genelde uçları düz, yuvarlak ve üçgen şekillerde kesilmiştir. Yuvarlak uçlu olan kalemler, ilk tablet örneklerinin üstünde, sayıların yazımları için kullanılmışlardır. M.Ö. 17.yy. Eski Babil dönemi tabletlerinde ucu üçgen styluslar kullanılırken, Asur kitaplığındaki tabletlerde, düz uçlu olan kalemlerin kullanıldığı görülmüştür.¹²²

Manisa da bir mezara ait buluntular arasında, "stilus" şeklinde altından bir yazı âleti de ele geçmiştir.¹²³

4.8. Zarflar

Yazılan tabletler eğer mektup ise bir başkasına göndermek, ekonomik içerikli iseler de, güvenlik amacıyla zarflanmışlardır. Bu uygulama daha Ur III döneminde başlamış ve

¹²⁰ Demiriş, 2002, 9.

¹²¹ Demiriş, 2002, 20.

¹²² Hırçın, 2000, 25.

¹²³ Bossert, 1952., 7.

özellikle idari metinlerde kullanılmıştır.Saray arşivine giren veya çıkan malların listesi yapılarak, üzerinde aynı bilgilerin varolduğu kil zarf, metnin üzerine sarılmıştır.Olası bir sahtekârlığı önlemek için görevli olan kişiler zarfların üzerini mühürlemiş, gerektiğinde de zarf, kırılıp açılarak bilgilerin tutarlılığı kontrol edilmiştir. Böyle bir tedbir alınarak bilgilerin sağlıklı bir şekilde korunması sağlanmıştır.

Eski Babil ve Eski Asur dönemi mektupları ise, işlev açısından bugünkü zarf kullanımına daha benzerlik gösterir. Çünkü üzerlerine gönderilen kişinin ismi yazılmış ve bir de mühürlenmişlerdir. Bu tür zarflı mektupların en güzel örnekleri, Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri'nin merkezi olan, Kayseri yakınındaki Kültepe'de, tarihi ismiyle Kaneş'te (Kültepe) bulunmuştur.¹²⁴

4.9. Mühürler

Yazının başlangıcından bu yana önemli bir yeri olan mühürler eskiçağ dünyasında,yaygın bir biçimde kullanılmışlardır. Antik vesikalar yahut orta çağ vesikaları gibi, kil mühürler bizzat tahta tabletlerin üzerine basıldığı kadar kil ve diğer yazı materyalleri üzerine de basılmakta idi.¹²⁵

Çivi yazısı,daha çok silindir ve damga mühür biçimli mühürlere uygulanmıştır.Mühür yapımında kullanılan malzeme,çoğunlukla taştır. Daha kısıtlı sayıda, değerli taş ve madenlerden yapılan örnekler de bulunmuştur. Mühürler üzerinde özellikle kral isimlerinin yazılmış olması, tarihleme açısından büyük kolaylık sağlar. Çivi yazılı damga mühürlerin en güzel örneklerini ise, Hitit toprak bağış belgeleri vermektedir¹²⁶

Gerek vesikaların düzeninde, gerekse mühür konusundaki yazı malzemesinin kullanılmasında, Anadolu diğer ülkelerin önünde gelmekte ve bu sayede bu güne kadar çığır açan,büyük gelişmeler diğer toplumlara örnek teşkil edecek biçimde bu coğrafya da meydana gelmiştir.¹²⁷

¹²⁴ Hırçın, 2000,25.

¹²⁵ Bossert, 1952., 3.

¹²⁶ Hırçın, 2000, 26.

¹²⁷ Bossert,,1952, 7.

SONUÇ

M.Ö. 3200’lerde Sümerlerin yazıyı bulmalarıyla başlayan süreçte çivi yazısı kullanılmıştır. Sümerlerin ardından gelen Akkatlar, Babiller, Elamlar bu yazıyı kendi dillerine uyarlayarak geliştirmişlerdir. Anadolu’ya ise yazının girişini sağlayan M.Ö. 19. yy. başında Anadolu’ya ticaret yapma amacıyla giren Asurlu tüccarların getirdikleri çivi yazısıdır.Hititler Kuşşara krallığı döneminden beri bu yazıyı biliyorlardı.Ama bu yazıyı Asurlulardan öğrenmemişlerdi.Çünkü Hititlerin kullandıkları çivi yazısı Asur çivi yazısına değil Sümer çivi yazısına benziyordu.Hititler sadece çivi yazısıyla yetinmemişler,kendilerine özgü Hitit Hiyeroglif yazısını da oluşturmayı başarmışlardır.Hititlerde ilk yazı geleneği I.Hattuşili ile görülmeye başlanır. I.Şuppiluliuma döneminde ise yaygınlık kazanır. Hititler,çivi yazısını kendi dillerine uyarlamakla kalmayıp Anadolu dillerinden Luvice, Palaca, Hattice gibi dilleri de yazıya geçirmişlerdir.Boğazköy kazılarında binlerce tablet ele geçmiştir.Bu tabletlerdeki kavramlara bakıldığında Hititlerin, Sümerce, Akkatca, Hurrice gibi dillerden gelen kavramları da kullandıkları görülmüştür. Hititler çivi yazısından, arşivlerinde saklayacakları tüm resmi belgelerinde yararlanmışlardır.

Başkent Hattuşaş’taki devlet arşivlerinde ve diğer Hitit kentlerindeki idari binalarda veya tapınaklarda bulunan arşivlerde, siyasal, yasal, tarihsel, dinsel ve edebi içerikli on binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır.Bu tabletlerin iki ya da üç dilli olduğu da ayrı bir gerçektir. Ele geçen tabletlerin çok çeşitli dilleri ve konuları kapsaması, çok sayıda olması bunlarla uğraşan özel görevlilerin, kâtiplerin varlığına işaret etmektedir.

Bu toplumdaki katip statüsü devlet protokolünde çok önemli görülmüştür. Aynı zamanda katipler, Hitit devleti ile diğer yabancı devletler arasında yapılan antlaşmalarda tanık olarak devletin en önemli memurları arasında olmuşlardır.En önemli görevleri arasında sayılan protokol görevlerini de gerçekleştirmişlerdir. Hitit toplumunda bu önemli görevleri üstlenen katipler kendi içlerinde de farklı derece ve unvanlar alırlardı. Bunlar Hitit metinlerinde Sümerce ideogram olarak belirtilmiştir. Genellikle “Katiplerin Şefi”, “Başkatip” veya “Kıdemli Katip” anlamlarına gelen GAL DUB.SAR kelimesi kullanılmıştır. Kil tabletler üzerine yazan veya başka bir deyişle genellikle yazı malzemesi olarak kil kullandıkları için kil tablet katibi diye adlandırılan asıl katipler ideogramlarda DUB.SAR olarak ifade edilmişlerdir. Aynı zamanda öğrenci ile katip arasına koyabileceğimiz ve “küçük katip” veya “katip yardımcısı” diye adlandırabileceğimiz “DUB.SAR.TUR” diye bir unvan daha vardır.

Ünvanlarını daha önce açıklamaya çalıştığımız katipler yazıları kil tablet üzerine yazmışlardır. Kâtiplik mesleği genelde babadan oğla geçmiştir.Bu mesleği yapanlarda son derece saygın olan ailelerdir.Hititler yazıyı kil,tahta,balmumlu,altın,bronz,gümüş tabletler üzerine ucu sivriltilmiş bir kamaşla yazıyorlardı.Bununla da kalmayıp çeşitli mühürleri de bu tabletler üzerinde kullanarak yaptıkları önemli işleri kaydediyorlardı.Hiyeroglif yazıyı kayalarda, mabetlerde, mühürlerde, halkın görmeye müsait olduğu yerlerde kullanırken, çivi yazısı genelde kil tabletler üzerine yazılmıştır.

Hititlerin önemli eserlerinden olan Hitit hiyeroglifli bir altın kurs bulunmaktadır.Bu buluntu M.Ö.1 inci bin yılının ilk yüzyıllarına ait olsa bile, Anadolu'da başka ülkelerde henüz bilinmeyen balmumlu tabletlere yazı yazma tekniğinin varolduğu anlaşılmaktadır.Asurluların balmumlu tablet üzerine yazma tekniğini Hititlerden öğrenip almış olabileceği akıllardan uzak bir ihtimal değildir..

Gerek vesikaların düzenlenmesinde, mühürlerin ve çeşitli aletlerin yazı malzemesi olarak kullanılmasında,tabletlerin ciltli kitaplar halinde birleştirilmesinde Anadolu diğer ülkelerin önünde gelmektedir. Hititlerin İyonya'lılar üzerinde güçlü bir etki bıraktıkları ve eski Yunan'a mal edilen pek çok keşfin çok eski bir Anadolu mirası olduğu gerçeği Yunan medeniyeti değerlendirmelerinde çok çabuk unutulmaktadır. Hitit miğferlerinin bile Karatepe kabartmalarının gösterdiği gibi, Yunan miğferlerine örnek teşkil ettikleri de bir gerçektir.Yine Kaş açıklarında Uluburun batığında bulunan balmumlu tahta tablet bugüne kadar ele geçen en eski kitap olma özelliğindedir.Bütün bunlar Anadolu'da Hititlerin,geç keşfedilmiş olsalar bile pek çok medeniyete tesir ederek uygarlık tarihini etkiledikleri gerçeğini yadsınamaz kılmaktadır. Anadolu yazısı ile ilgili bulgular gün yüzüne çıktıkça eğitimle ilgili değerlendirmeler daha doğru bir biçimde yapılma olanağına sahip olacaktır.

Anadolu yazısı, birçok yargının değişmesine sebep olurken Anadolu, bilinen dünyanın eski kıtalarında yerini uygar bir memleket olarak almıştır.

KAYNAKÇA

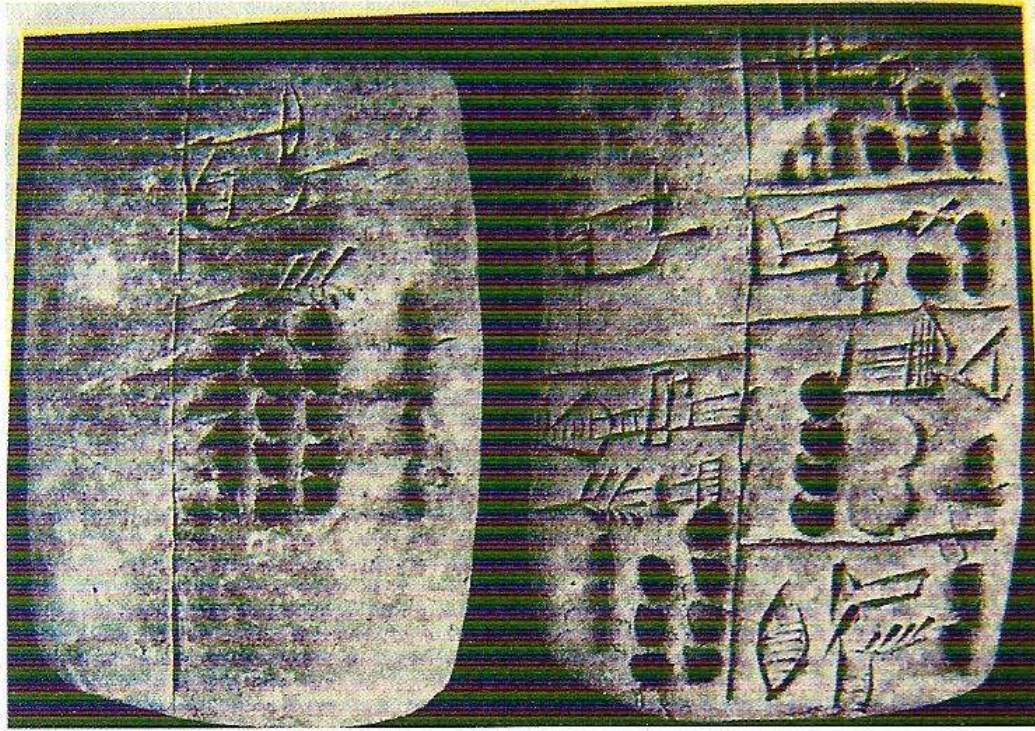
- AKURGAL,E.
2000 **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara,
2000¹⁰.
- ALP,S.
1964 “Eski Anadolu Yazısının Menşeleri”,XVII.
Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 57-70,
Ankara,1964.
- ALP,S.
1991 “Eski Anadolu’da Yazı,**Harf Devriminin 50.Yılı**
Sempozyumu,Ankara,1991,19-22.
- ALP,S.
2001 **Hitit Çağında Anadolu,Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı**
Kaynaklar,Ankara,2001.
- BOSSERT,TH.
1952 “Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri”,
Bellekten, Cilt XVI.,1952,1-21.
- BOSSERT,TH.
“Untersuchung Hieroglyphenhetitischer Wörter,
MIO,1956, IV.190-210.
- CERAM,C.W.
1999 **Tanrılarının Vatanı Anadolu**,İstanbul,1999.
- DEMİRİŞ,B.
2002 **Eskiçağ’da Yazı Araç Ve Gereçleri**,
İstanbul, 2002.
- DİNÇOL,A. M.-Belkıs
2001 “Eskiçağ’da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu’da
Diller ve Yazılar”,İstanbul, 2001.

- DİNÇOL,A. M.
2006
Anadolu Uygarlıkları”Hititler”,**National Geographic Dergisi**, 2006,64-91.
- FRİEDRICH,J.
1954
Entzifferung Verschollener Schriften und Sprachen
Heidelberg,1954.
- FRİEDRICH,J.
1966
Geschichte Der Schrift,Heidelberg 1966.
- FRİEDRICH,J.
1951
“Schriftsysteme und Shrift Schrifterfindungen im Alten Orient und Naturvölkern”, **Archiv Orientalni**,1951,245-261.
- GÜTERBOCK,H.G.
1940
Siegel aus Boğazköy,**Afo**,I.,Berlin,1940.
- GELB,I. J.
1952
A Study of Writing,
Chicago, 1952.
- GURNEY,O.R.
2001
Hititler, Ankara 2001.
- HIRÇIN,S.
2000
Çivi Yazısı,İstanbul 2000.
- KARAUĞUZ,G.
2002
Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Anlaşma Metinleri,Konya,2002.

- KARASU,C.
1997 “Hattusa- Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar”,**Archivum Anatolicum**,s.3,1997,215-238.
- KARASU,C.
1995 “Some Considerations on Hittite Scribes”,
Archivum Anatolicum, Ankara,1995,117-121.
- Kınal,F.
1969 “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”**Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara,1969,1-15.
- Kınal,F.
1987 **Eski Anadolu Tarihi**,Ankara,1987.
- Koç,İ.
2006 **Hititler**, (Editör: İ. Koç), Ankara 2006. ,17-25.
- LAROCHE,E.
1949 La Bibliothéque de Hattuşa,**Archiv Orientalni**, Prag,1949.
- LLOYD,S.
Türkiye'nin Tarihi,Ankara,2003.
- Mansel,A.M.
1945 **Eski Doğu ve Yunan Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul,1945.
- MEMİŞ,E.
1995 **Eskiçağ Türkiye Tarihi**,Konya ,1995.
- Otten ,H.
1962 “Eski Şarkta Kütüphaneler”**Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**,XIX. 1962, 201-211.

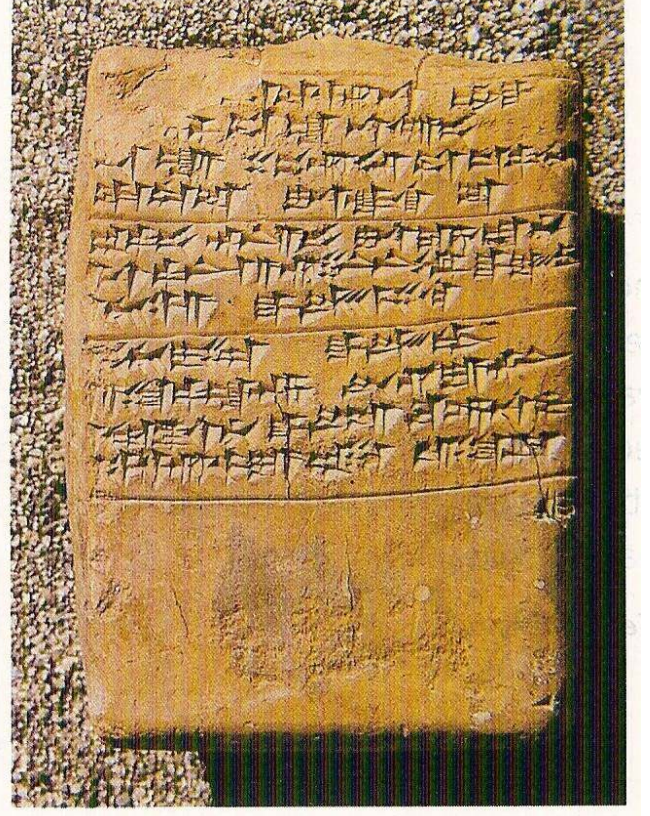
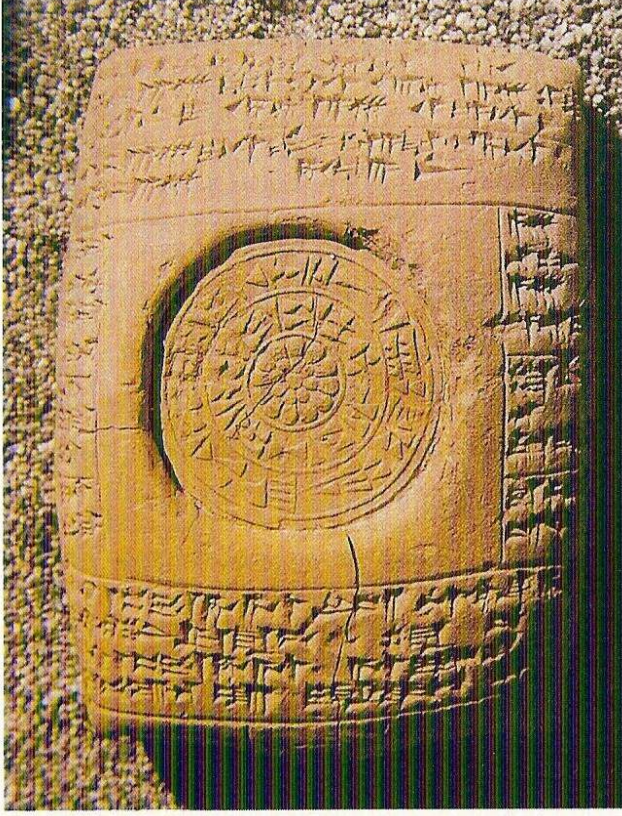
- Otten, H.
1956 “Hethitische Schreiber in Ihren Briefen”, **MIO**, IV.
1956, 179-189.
- Payton, R.
1991 “Uluburun Yazı Tahtası Takımı,” **Anatolien Studies**, XLI.
1991, (Çev: C. Karasu), 81-90.
- Pulhan, G.
2003 “Yakındoğu’da Yazının Ortaya Çıkışı”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 109, 2003, 46-51.
- Symington, D.
1991 “Geç Tunç Devri Yazı Tahtaları Ve Kullanılışları”
Anatolian Studies, XLI, 1991, (Çev: C. Karasu), 99-121.
- Ünal, A.
2002 **Hititler Devrinde Anadolu**, İstanbul, 2002, c.1.

LEVHALAR

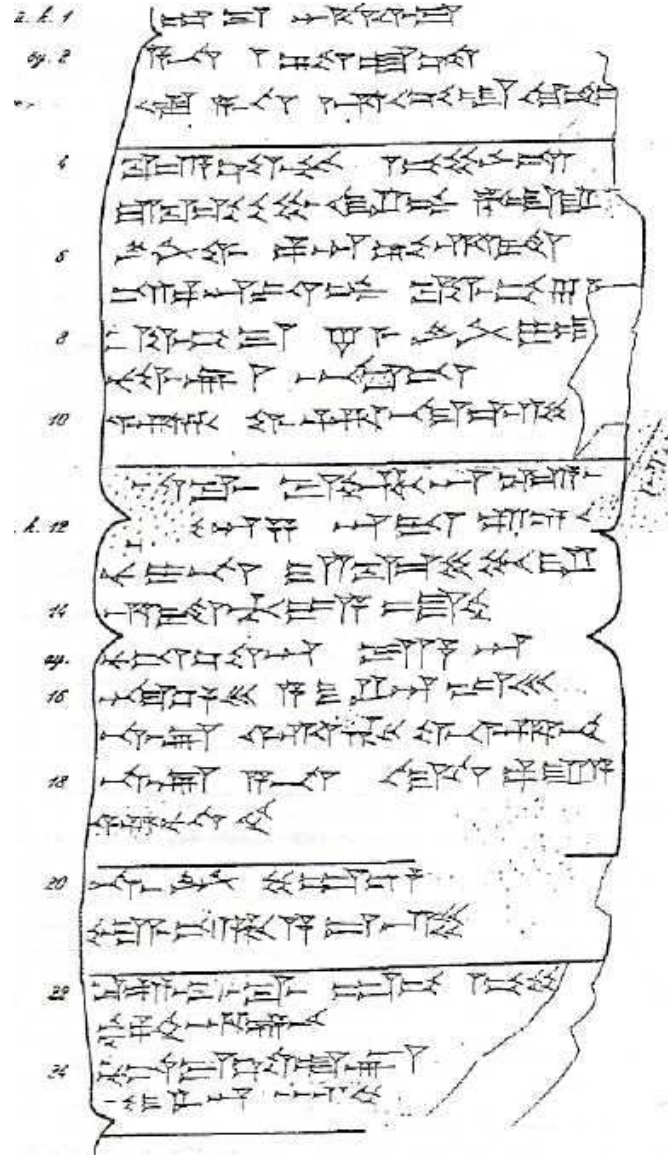
Resim yazılı tablet

PULHAN , 2003 , 49.

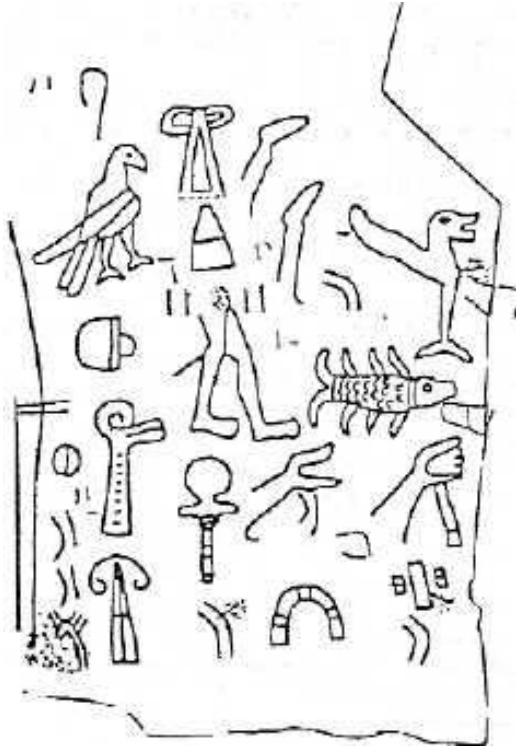

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI TABLETLER,BOĞAZKÖY.

PULHAN, 2003 , 51.

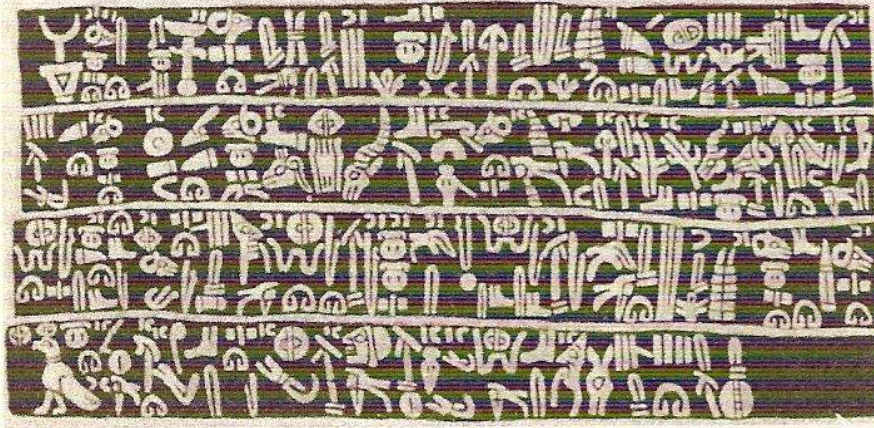

BİR MAŞAT HÖYÜK TABLETİ (HİTİTÇE).
 DİNÇOL, 2001, 27.

HİTİT HİYEROGLİF'İ (RESİM KARAKTERLİ).

DİNÇOL, 2001 ,29.

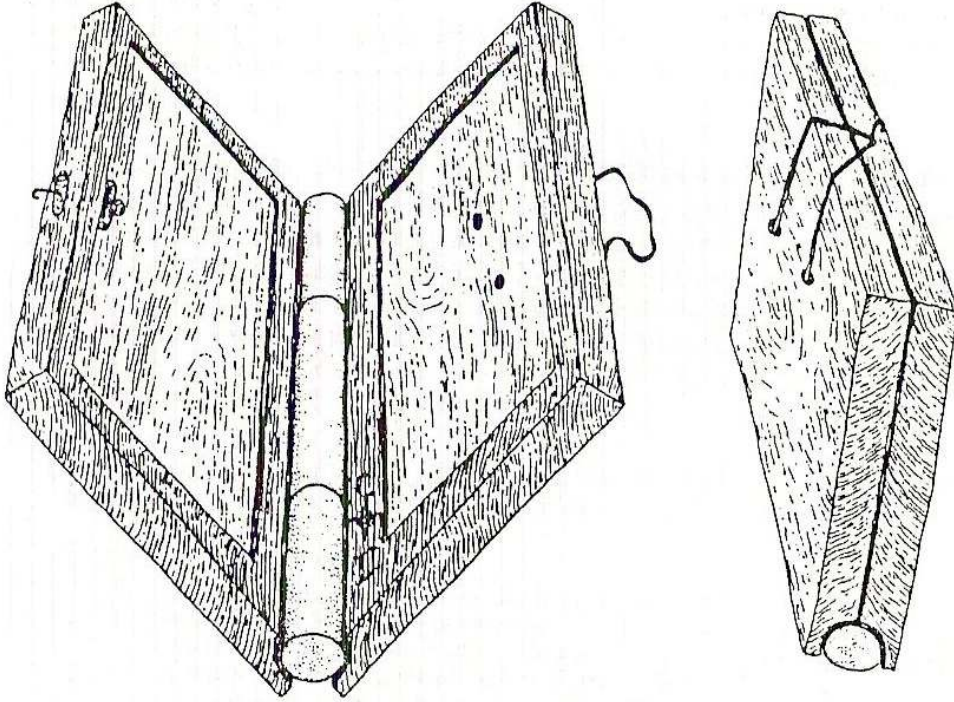
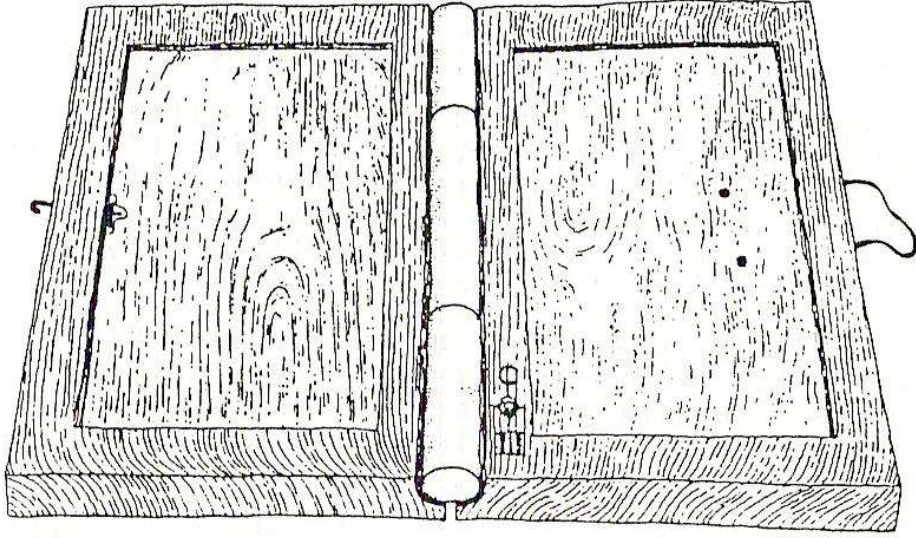
Kargamış'tan Hitit hiyeroglif yazıtı (Friedrich, *Entzifferungsgeschichte der hethitischen Hieroglyphenschrift*'ten).

Çivi ve hiyeroglif yazılı Hitit mühürleri a) Mir İ Tarkumuva. b) Indilimma. c) Kizzuwatnalı İputahai. d) Vattili Tabarna. e) Vattili Arnuwanda. f) Ziti-mührü denen mühür. g) Vattili Urvi Teap. h) Vattili Suppiluliuma. i) Vattusili ve karısı Puduvepa. l) Vatti'nin Kraliçesi Puduvepa (Friedrich, *Entzifferungsgeschichte der hethitischen Hieroglyphenschrift*'ten).

FRİEDRİCH, 2000, 232.

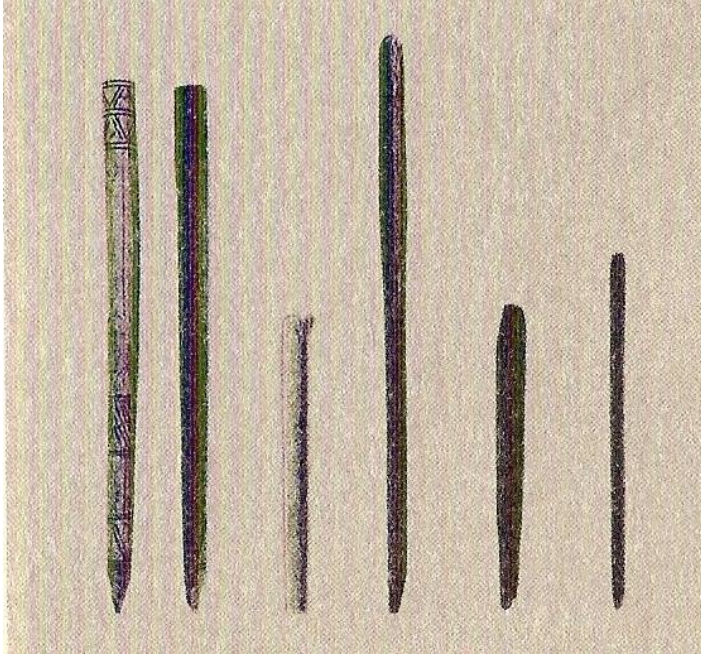
ULUBURUN YAZI-TAHTASI TAKIMI

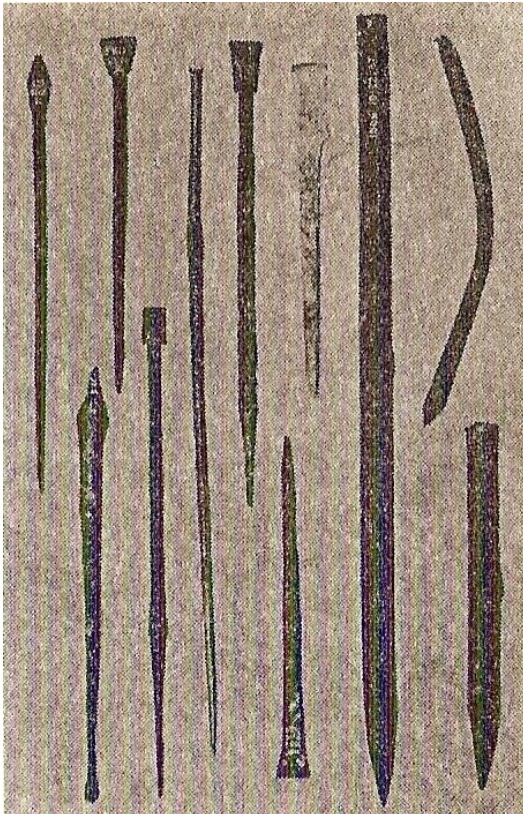
Kapanma mekanizmasının rekonstrüksiyonu. Açık olarak görülsün diye iç oyuk kısımlarda tarama yapılmamıştır.

ULUBURUN YAZI TAHTASI TAKIMI.

PAYTON,1991, 90.

BOĞAZKÖY'DE 1931- 1939 ve 1952-1969 YILLARINDA YAPILAN KAZILARDA BULUNAN BRONZ "STILUS" ÖRNEKLERİ.

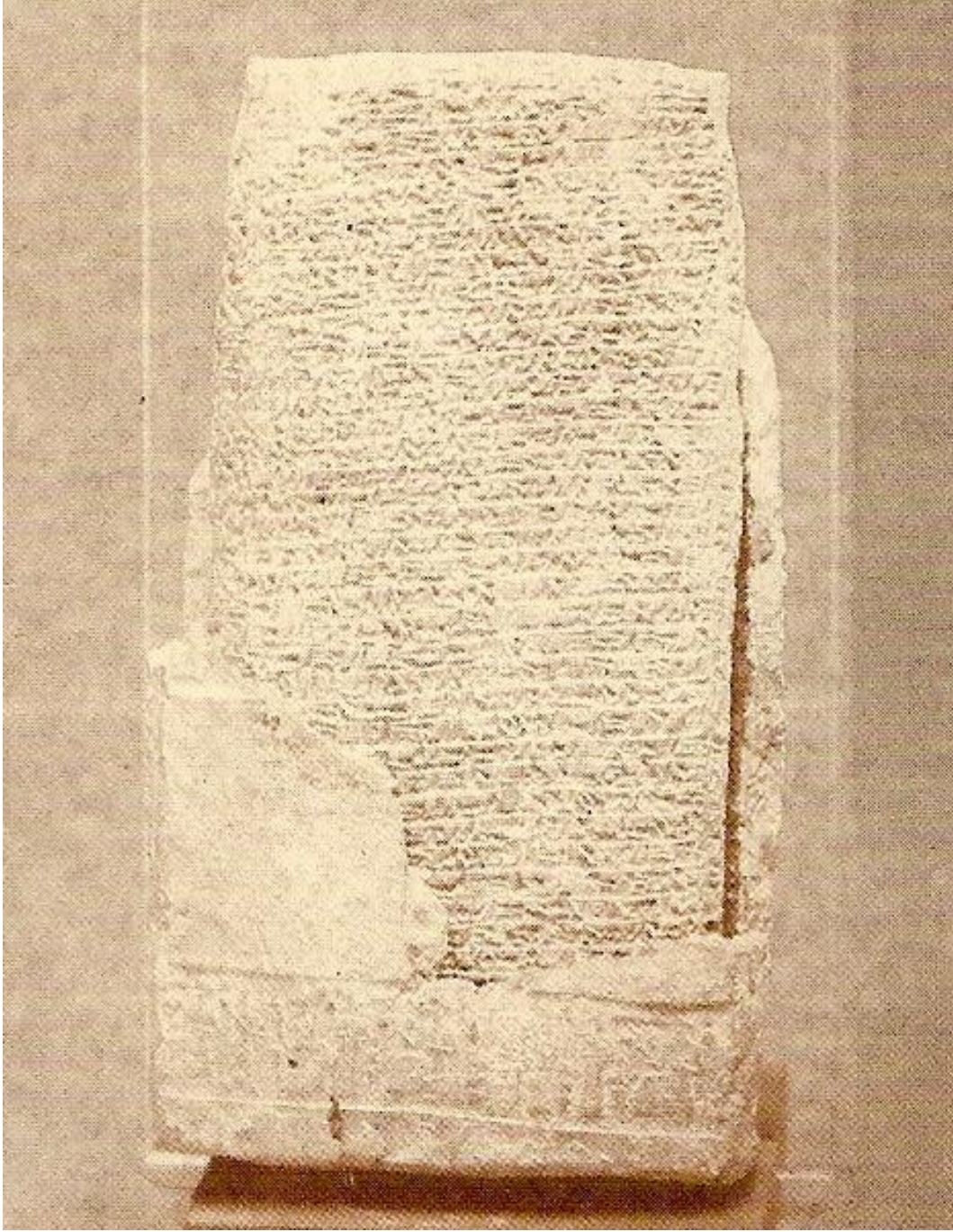
KEMİK STILUS ÖRNEKLERİ.

DEMİRİŞ,2002 ,32.

İNANDIKTEPE VAZOSU(Bu vazoda Hititlerin düğün töreni sahneleri canlandırılmaktadır.).

DİNÇOL,2006, 77.

KÜLTEPE KAZILARINDA ÇIKAN BİR ZARFLI MEKTUP.

HIRÇIN, 2000, 25.

MARAŞ MENŞELİ KÂTİP KABARTMASI (ADANA MÜZESİ).

BOSSERT,1952,19.

MARAŞ MENŞELİ KÂTİP KABARTMASI (ADANA MÜZESİ).

BOSSERT,1952,19.

**MARAŞ MENŞELİ OLUP TARHUMPIAS ADLI BİR KÂTİP KABARTMASI
(PARİS, LOUVRE MÜZESİ).**

BOSSERT,1952,19.

**BOĞAZKÖY'DE BULUNMUŞ,HİTİTLERDEN KALMA BRONZ TABLET.
DEMİRİŞ, 2002,32.**